

TALLINNA ÜLIKOOLI RAHVUSVAHELISTE SOTSIAALUURINGUTE KESKUS

Noorte sotsiaalse tõrjutuse projekti raport nr 5

NOORTE TÕRJUTUSRISKIDE LOOD: PERSOONAD JA VINJETID

RASI toimetised nr. 20

RASI

TALLINNA
ÜLIKOOL

Raili Nugin, Marge Unt, Triin Roosalu

Veebruar 2022

Euroopa Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti
tuleviku heaks

HARIDUS- JA
TEADUSMINISTEERIUM

HARIDUS- JA NOORTEAMET

Rahvusvaheliste Sotsiaaluuringute Keskus (RASI) on Tallinna Ülikooli Ühiskonnateaduste Instituudi sotsiaalteaduslik interdistsiplinaarne teadus- ja arenduskeskus, mis teostab teadusprojekte. RASI teadurid on tegevad ekspertidena ühiskonnaelu analüüsimisel ja kujundamisel. TLÜ RASI uurimisteedad hõlmavad ühiskondliku ebavõrdsuse (või ka kihistumise) erinevaid tahke – sugu, rahvus, vanus, põlvkond, haridus, ametipositsioon. Viimastel aastatel on hakatud suurt tähelepanu pöörama elukestva õppe problemaatikale kui eluteed kujundavale ja sotsiaalset sidusust Eestis ning laiemalt kogu Euroopa Liidus tagavale tugele. Teine uuem temaatika osakonna uurimistöös on seotud aktiivse vananemise küsimustega.

Aruanne on valminud projekti „Noorte sotsiaalne tõrjutus“ raames, mille tegevusi rahastatakse haridus- ja teadusministri kinnitatud ning Haridus- ja Noorteameti poolt elluviidava Euroopa Sotsiaalfondist kaasrahastatud programmi „Tõrjutusriskis noorte kaasamine ja noorte tööhõivevalmiduse parandamine“ tegevuse 6.4 „Teadmiste suurendamine noortest ja noortele suunatud tegevuste mõjust“ vahenditest.

Vaata ka teisi projekti raames valminud aruandeid:

- [Noorte palgavaesus Eestis 2007-2020](#)
- [Tõrjutusriskide maandamine töö ja õppimisega: teenindussektori algaja töötaja näide](#)
- [Noorte tõrjutusriskide maandamine töökohal: tööandja võimalused teenindussektori näitel](#)
- [Kõrvale jäänud noor kui kohaliku tasandi väljakutse: noortega töötava spetsialisti vaade](#)
- [Noorte tõrjutusriskide lood: isikud ja vinjetid](#)
- [TASK-U: Noorte mitmetasandilise sotsiaalse kaasatuse dünaamiline mudel](#)

Nugin, R., Unt, M., & Roosalu, T. (2022). *Noorte tõrjutusriskide lood: isikud ja vinjetid*. RASI toimetised nr 20. Tallinna Ülikool. <https://www.tlu.ee/yti/teadusrahvusvaheliste-sotsiaaluuringute-keskus/repositoorium>

ISSN 2613-733X

ISBN 978-9985-4-1304-3 (pdf)

Kontaktandmed

Rahvusvaheliste sotsiaaluuringute keskus

Uus-Sadama 5, 10120 Tallinn

Koduleht: <http://www.tlu.ee/rasi>

Telefon: 619 9860

E-post: razi@tlu.ee

RASI sotsiaalmeedias

Twitter https://twitter.com/rasi_iiss

Facebook

<https://www.facebook.com/TLURASI/>

Autorid tänavad kõiki uuringusse panustajaid, meie eriline tänu kuulub intervjueritud noortele ja koosloome koosloome seminaril osalenutele. Suur tänu sisukate arutelude ja tagasiside eest, Liisi Noode, Martti Martinson ja Reelika Pirk!

Sisukord

Sissejuhatus	4
Analüüsimeetod ja andmed	5
Persoonad	5
Biograafilised vinjetid.....	6
Tõrjutusriskiga noorte persoonad	9
Grigori, 21.a, Sillamäelt/Narvast.....	9
Marina, 23.a, Harjumaa	12
Katrin, 21.a, Kuressaare	14
Harry, 20.a, Valga.....	16
Martin, 22.a., Tallinn	18
Töötavate noorte biograafilised vinjetid	20
Robert - haridustee katkestustega, iseseisvust taotlev noor.....	20
Markus - vene kodukeelega noor	21
Maria - noor lapsevanem	24
Inga - edasipüüdlik noor	26
Siiri - vahelduse otsija	28
Tarmo - ennast otsiv 'igavene üliõpilane'	30
Mirtel – varane tööle asumine õpingute kõrval	32
Reet - erivajadus(t)ega noor	34
Richard - eneseotsingutesse takerdunud püsimatü noor.....	37

Sissejuhatus

Tõrjutusriski kogunud noorte lugusid esitlev raport on üks väljund Tallinna Ülikooli Noorte sotsiaalse tõrjutuse projektist, mille üldiseks eesmärgiks on aidata kaasa KOV tasandil suurema sotsiaalse sidususe tekkimisele nii asutuste vahelistes protsessides kui ka noorte parem lõimitus ühiskonda ja kogukonda.

Noorte lugusid esile toov raport aitab avada noorte perspektiivi ja murekohti noorte silmade läbi. Analüüsi aluseks on temaatilised süvaintervjuud 20 noorega: 10 intervjuud viidi läbi NEET-staatuse kogemusega, tõrjutusriskis noortega, 10 intervjuud aga teenindussektoris töötavate noortega. Tulenevalt projekti teoreetilistest lähtekohtadest on oluline mõlemasse gruppi kuulunud noorte lugude puhul keskenduda tõrjutusriski teguritele, et selle põhjal saaks välja pakkuda lahendusi, mille toel tõrjutusriske ennetada.

Intervjuude temaatilised analüüsid kajastuvad projekti raportites 2 ja 4 ning projekti raames tõrjutusriske ennetamiseks välja töötatud kolmedimensioonilises TASK-U mudelis (raport 6, Roosalu et al., 2022¹).

Süvaintervjuude analüüsitulemuste esitamisel kasutati siinse raporti koostamisel kõrvuti kaht erinevat lähenemist: persoonade loomise metodoloogiat ning biograafiliste vinjettide tehnikat. Viis persoonat on koostatud NEET-staatuse kogemustega noortega läbi viidud kümne intervjuu põhjal. Biograafiliste narratiivid seevastu ongi kokkuvõtlikud ülevaated konkreetsete töötavate noorte intervjuud, kus on intervjuueeritute kaitseks ja anonüümsuse saavutamiseks kasutatud üksikuid anonümiseerimise võtteid, nt mõnede detailide vahetamist intervjuude vahel jms.

Vastavalt sellele koosneb raport kolmest osast. Esmalt tutvustame lühidalt biograafiliste vinjettide ja persoonade lähenemisi ning nende alusel analüüsitavaid andmeid. Seejärel avaneb võimalus tutvuda viie persoonaga ning lõpetuseks on samast aruandest leitavad ka töötavate noorte biograafilised vinjetid.

Kui teiste aruannete lähenemised on eelkõige teemakesksed, siis siinse raportiga saame 'tagasi tuua' noorte lood. Nende najal on ehk lihtsam kaaluda, kuidas võiks üks või teine riigis või kohalikul tasandil kavandatav või juba rakendatav poliitikameede pakkuda lahendust just nende noorte kogetud tõrjutuse riskitegurite leevendamisel ja tõrjutusriski ennetamisel.

¹ Roosalu, T., Nugin, R., Rannala, I., Kazjulja, M., Taru, M., Raudsepp, M., & Unt, M. (2022). *Kohaliku omavalitsuse tasand: Noorte mitmetasandilise sotsiaalse kaasatuse dünaamiline mudel*. RASI toimetised nr 20. Tallinna Ülikool.

ANALÜÜSIMEETOD JA ANDMED

Persoonad

Persoonade metodoloogia on väga levinud eriti teenuste disainimise abivahendina ning seepärast populaarne turundussektoris kliendiprofiili loomise kontekstis, kellele sobivaid teenuseid ja tooteid luua või neid turundada. Viimastel aastatel on persoonad kasutusel ka sotsiaalteadustes, eelkõige selleks, et hõlbustada analüüsitulemuste visualiseerimisega ja nii-öelda mängustamisega uuringutulemuste mõistmist ning soodustada nii teaduslike järelduste ülekandmist rakenduslikumate eesmärkidega kontekstides. **Persoonad on mitme inimese tüübi pealt loodud fiktiivne koondisik**, kellesse on koondunud erinevate inimeste iseloomujooned ja elumustrid. Selline meetod aitab paremini mõista uuritavat gruppi ja loob sellest inimliku pildi. Noorte tõrjutusriskide ennetamise uuringuprojektis tähendab see, et nende abil saab paremini välja töötada meetodeid, mille toel tõrjutusriskiga noori nende probleemide lahendamisel toetada. Persoonade loomiseks on kõige laiemas mõttes kolm peamist teed²: **kvantitatiivne** või isegi kombineeritud meetodil lähenemine; **kvalitatiivne** lähenemine; ning nn **pealiskaudne** lähenemine. **Kvantitatiivsete** läbilõikeuuringute analüüsimisel loodavad statistilised koondportreed kujunevad valitud tunnuste või vastuste põhjal läbi viidud klasteranalüüsi tulemusena. Andmekogumise kavandamise faasis võidakse läbi viia ka teaduslike põhimõtteid järgiv kvalitatiivne uuring, et kasutada analüüsitulemusi küsitlusuuringu instrumendi koostamisel. Arvestades protsessi põhjalikkust võib tõdeda, et persoonade koostamine on selle lähenemise põhjal otsustades ajamahukas ja kulukas. **Pealiskaudsema lähenemise** taga aga ei pruugi aga olla otseselt süstematiseeritud andmekogumist ja andmeanalüüsi ning selle käigus loodavate nn proto-persoonade aluseks on valdkonnas palju kogemusi või kindlaid nägemusi omavate spetsialistide koostöös loovharjutusena sündivad eksperthinnangud. Sellise meetodi kasutamine on üsna kiire ja võrdlemisi soodne, samuti võib teemas väga kogenud spetsialistide väljatöötatud proto-persoonadel olla meelelahutusliku kõrval nii uitmõtete süstematiseerimisest tekkiv korrastav kasu kui ka teatud juhtudel sisuline väärtus, kuid teadusliku aluseta loodud proto-persoonade kasutegur on enamasti tagasihoidlik. Töömahult, ajaraamistult, kulukuselt ja teaduslikult üldistusvõimelt nende kahe meetodi vahele jääb persoonade loomine eesmärgipäraselt kogutud **kvalitatiivsete andmete** analüüsi põhjal. Enamasti tähendab see väikesemahulist kvalitatiivset uuringut nt temaatiliste intervjuude, kasutajakogemuste analüüsi, vaatluste vms näol. Andmete analüüsil eritletakse kõigi lugudest just konkreetsel juhul enam huvi pakkuvamaid ja nt teenuse disaini mõttes viljakamaid aspekte – nt hoiakud, kogemused, eesmärgid ja ootused. Just sellist kvalitatiivset lähenemist on kasutatud siinses aruandes esitatavate persoonade loomisel.

Noorte lugude raportisse lülitatud persoonade loomiseks viidi **2021. aastal** läbi individuaalsed **süvaintervjuud, milles osales kümme noort neljast omavalitsusest**. Selline valimi koosseis tähendab, et väljatoodud probleeme või murekohti ei saa üldistada kõigile noortele, pole teada millist osa elanikkonnast mingi seisukoht esindab, ning võib juhtuda, et mõni oluline või eriline aspekt jäi

² Laubheimer, P. (2020). 3 Persona types: Lightweight, qualitative, and statistical. Nielsen Norman Group. <https://www.nngroup.com/articles/persona-types/>

väikese valimi tõttu kaardistamata. Kvalitatiivne analüüs näitab aga nähtuse suhtes võrdlemisi hästi üldistatavate koondportreedena mõningaid komistuskive, mille tahta noorte sujuv sotsialiseerumine võib takerduda, ning avab, kuidas nad ise neid näevad. Teisalt ei olnud üle-eestiline statistiline esinduslikkus selle uuringu kavandamisel ka meie eesmärk, sest **uuringu fookus oli kohaliku omavalitsuse tasand** ning noortele osutatavad teenused. Noorte valimi koostamisel lähtusime geograafilises printsiibis sellest, et noorte intervjuud toimiks toetava materjalina raportile „Kõrvale jäänud noor kui kohaliku tasandi väljakutse...” (Nugin jt 2022). Seetõttu otsisime **NEET-staatuse kogemusega³ või tõrjutusriskis noori** samades omavalitsustes, milles viisime läbi uuringu noori toetavate võtmeisikutega. Valimi kavandamisel lähtuti sellest, et uuringusse oleks kaasatud võimalikult erineva taustaga piirkondi, mille markerid erineks nii sotsiaalse, haridusliku, aga ka tööturu tingimuste ja –tausta poolest ning etnilis-kultuurilise koosseisu osas. Oluline oli ka kaugus pealinnast. Seetõttu langes valik neljale omavalitsusüksusele: Tallinn, Sillamäe (Ida-Virumaa), Valga vald (Valgamaa) ja Saaremaa vald. Geograafiliselt polnud valim siiski tasakaalus, mõnest piirkonnast oli rohkem noori ja ühest vaid üks.

Lõplikku valimisse lülitati kuus meest ning neli naist vanuses 18-26a. Intervjuud tõrjutusriskis noortega viidi läbi nii eesti kui vene keeles, intervjuud transkribeeriti ning analüüsiti, kasutades andmeanalüüsi tarkvara NVivo. Kümne intervjuu analüüsil ilmnenu temaatilisi koode ja nende ümber kujunenud tähenduste välju analüüsides olid fookuses järgmised teemad:

- 1) sugu, vanus, rahvus, emakeel;
- 2) päritolukodu ja kasvukeskkond ning sotsiaalsed suhted lapsepõlves;
- 3) haridustee, harrastused, koolikogemused;
- 4) töötasingud, tööturuteenuste kasutamine, töökogemused;
- 5) oma pere loomine;
- 6) tervislik seisund, füüsilise ja vaimse tervise probleemid;
- 7) raskused ja toimetulekustrateegiad.

Nende temaatiliste plokkide kombineerimisel ja kumuleerimisel löime viis sellist fiktiivset noort ehk persoonat. Iga persona loomisel on kasutatud detaile vähemalt viie erineva inimese loost ning sellisena ei tohiks ühegi persona taga olev biograafia olla äratuntavalt seostatav ühegi konkreetse isikuga Eestis.

Biograafilised vinjetid

Eestis on ENLIVEN⁴ projekti raames aastal 2018-2019 kogutud kümme põhjalikku intervjuud töötee alguses (st alla 10 a staaži praegusel tegevusalal) olevate kaubandusvaldkonna töötajatega, valdavalt vanuses kuni 35, ning üheksa juhupositsioonil (tippjuht, personalijuht, kaupluse juht) oleva inimesega kahes kaubandusvaldkonna organisatsioonis. Eestis käsitleti põhjalikumalt kahte

³ NEET –status ehk olukord või lühem või pikgem eluperiood, kus noor ei käi tööl ega õpi tasemeõppes või koolitustel (NEET ehk *Not in Employment, Education or Training*), poliitiliselt laetud analüütiline kategooria haavatavate, tõrjutusriskis ja abi vajavate noorte määratlemiseks

⁴ <https://h2020enliven.org/>

organisatsiooni: jaekaubandusketis A viidi läbi neli intervjuud töötajatega (ja viis juhtidega, kellest üks oli ka ise töötee alguses olev töötaja), ketis B viidi läbi kolm intervjuud töötajatega (ja neli juhtidega), lisaks toimus üks intervjuu töötajaga ketis C ja üks intervjuu töötajaga ketis D. Peale selle toimus kaks intervjuud sektoritasandi ametiühingu esindajatega, üks valdkonnas erialast tasemeõpet pakkuva õppekava esindajaga (ning ülilühike intervjuu tööandjate katusorganisatsiooni esindajaga, kes selgitas, miks see teema neile ühise seisukoha kujundamiseks huvi ei paku).

Noorte töötajate intervjuude puhul oli tegemist tööteed käsitlevate nn elulooliste intervjuudega (mille eripäraks oli ülim struktureeritus) ning nende põhjal koostati esmalt töötajate kohta biograafilised vinjetid õppimisest, mis kajastasid nende teekonda läbi haridussüsteemi praegusele töökohale ning edasisi plaane, hõlmates lisaks töövaldkonnale võimalikult ka teisi elusfääre (palgatöö; lähisuhted ja sõprus; pere ning kodused tööd ja pereliikmete eest hoolitsemine; enese vaimse tasakaalu eest hoolitsemine (nn *self-care*: keha, tervis, usutunnistus, heaolu, rekreatsioon); vaba aja tegevused; osalemine kodanikuühiskonna tegevustes ja vabatahtlikus töös). Uuringudisainis oli oluline, et kõik need valdkonnad pakuvad põhjuseid ja motivatsiooni õppimiseks ning võivad saada ajendiks, miks osaletakse enesetäienduse ja haridusega seotud tegevustes, seejuures võivad valdkonnad üksteise piiranguid kompenseerida. Uurimisküsimuseks oli eelkõige töötaja agentsus enesearendamisel ja oma töötee kujundamisel tööandja agentsuse kontekstis, keskendudes lisaks tasemeõppele ja koolitustele ka informaaalsele õppele, näiteks töökohal õppimisele, ning sh varjatud õppekavale – sellele, kuidas tajutakse tööandja toetust enesetäiendamisel ja töötee kujundamisel.

Üldistatud analüüsitulemused on esitatud projektiraportis 2, mis keskendub teenindussektoris töötavate noorte intervjuude analüüsile, ning projektiraportis 3, mis avab tööturu osapoolte, seahulgas juhtide kogemusi ja arvamusi nende individuaalintervjuude käigus kooruvate lugude põhjal.

(Tõrjutusriskiga) noorte lugude raportis käsitletakse töötavate noorte inimeste senist eluteekonda mitmetes elu struktuuri mõõtmetes, kuigi eelkõige on tähelepanu fookuses töö ja õppimise dimensioon. Tabelis 4 on toodud täpsem ülevaade valimist, arvestades igapäevase agentsust oma (töö)elu kujundamisel.

Tabel 1 Intervjueeritud algajate töötajate valim: ülevaade tööellu sisenemise mustrite lõikes

<i>Nimi</i>	<i>Töötee, kaubanduses töötamise motivatsioon (agentsuse tüpoloogia*)</i>	<i>Haridustee</i>	<i>Pere</i>	<i>Püüdlused</i>
Inga	Juhiõpilane, orienteeritud karjäärile (C, B)	varem kaks eriala kõrghariduse tasemel	Eestivene päritolu, iseseisev	Karjäär, eneseteostus
Liisa	Saalitöötaja, vähepingutav töökoht, ei ole karjääritaotlust (D, E)	rakenduskõrgharidus kahel erialal, praegu õpib 3. eriala	Perekond (mees, lapsed) on keskne elusfäär	Ei ole lähiajal tööga seotud plaane
Maria	Klienditeenindajate tiimi juht, kaubanduses töötanud mitmes organisatsioonis, tõusev karjääritee (C, D)	On õppinud kõrghariduse tasemel mitmel erialal, katkestanud	Perekond (mees ja laps) on keskne, eestivene päritolu	Karjäär kaubanduses või uus eriala kõrgkoolis

Markus	Klienditeenindaja, alustas suveabilisena, lississetuleku saamiseks, ajutine hüppelaud (A→B)	Lõpetatud gümnaasium	Elab koos vanematega, eestivene päritolu	Kõrgkool, harrastused
Mirtel	Klienditeenindaja, töökoht kui hüppelaud edasiminekiks (B, D)	Põhiharidus, õpib täiskasvanute gümnaasiumis	Elab koos elukaaslasega	Jätkata haridusteed
Reet	Klienditeenindaja, töötab lississetuleku saamiseks ja et suhelda kolleegidega (D)	kutseharidus	Toetavad vanemad, ise liikumispuudega	Ei tee plaane
Richard	Töötanud kaubanduses varemgi, sage töökohtade vahetus, töö on elus kesksel kohal alternatiivide puudumisel (E, C)	Kutseharidus 2 erialal, katkestus	Oma peret ei ole, peab end ise ülal	omandada uus eriala, alustada uut töökarjääri
Robert	Klienditeenindaja - esimene töökoht, lississetuleku saamiseks, ajutine hüppelaud (A, B)	Haridustee katkestuse kogemus, õpib täiskasvanute gümnaasiumis	Elab koos vanematega	Omaette elamine, kõrgharidus, töö muus valdkonnas
Siiri	Allüksuse juht, juhiõpilane, orienteeritud enesearengule (D)	Juhiõpilane, varem baka-, praegu magistriõpingud	lapsed	Ei ole otsustanud
Tarmo	Laotöeline, varem mustalt töötanud, ka töötuse kogemus (E, D)	Varem kahel erialal kõrgharidus, praegu magistriõpe – keskne elusfäär	Ei ole oma perekonda loonud, peab end ise ülal	Õpingud, karjäär samas või muus organisatsioonis

** Projekti aruande 3 peatükis „Agentsus ja tööellu sisenemise mustrid“ eristati tööellu sisenemise mustreid individuaalse ja organisatsioonilise agentsuse kombinatsioonide alusel ja kirjeldati tüüpe A,B,C,D,E
Allikas: analüüsitud intervjuud, autorite järeldused*

Töötavate noorte intervjuude analüüsi faasis keskendusime temaatilisele lähenemisele, eristades järgmisi teemaplokke:

- 1) Milline oli noore haridus- ja töötee
- 2) Milline on tema igapäevane töökohal õppimise kogemus (informaalselt ja organiseeritult)
- 3) Kuidas noor rakendab agentsust töökohal õppimisel (sh halbade õppimistingimuste kompenseerimine)
- 4) Millised on noore eesmärgid tööelus, milliseid samme ta astub eesmärkide teostamiseks
- 5) Üldist elukäiku, sealhulgas vanemate sotsiaalset positsiooni ja ootusi, kriitilisi olukordi elus, õppimise kogemusi erinevates eluvaldkondades.

Need kriteeriumid olid oluliseks struktuuri korrastavaks printsibiiks, kui asusime analüüsitud intervjuude põhjal koostama **biograafilisi vinjette**, iga intervjuu kohta üks. Just struktuuri tõttu erineb see formaat paljudest teistest viisidest analüüsitud tulemusi koordineeritult kuid siiski arusaadavalt lugejale.

TÕRJUTUSRISKIGA NOORTE PERSOONAD

Grigori, 21.a, Sillamäelt/Narvast

Grigori on 21.a hetkel töötu vene emakeelega noormees, kes elab Sillamäel koos oma vanema õega sotsiaalkorteris.

Tuumikperekonna kaotus, lastekodu. Grigori isa suri, kui ta oli väga väike poiss ja ta ei mäleta teda. Tema ema oli aga alkohoolik ning Grigori koos oma õdede-vendadega viidi lastekodusse või asenduseredesse. Kuigi tal oli neli õde-venda, oli ta lähedane ainult ühe temast aasta vanema õega – sellega, kellega kasvas üles ühes lastekodus koos. Asenduskodusse viidud õde-vendadega suhtlus puudus, ka polnud neil ühiseid isasid.

Juba varases lapsepõlves puutus Grigori kokku kiusamisega. Suur osa kiusamist toimus tema hinnangul seetõttu, et ta oli pärit lastekodust:

Teiste lastega eriti hästi läbi ei saanud, sest ma olin ikkagi lastekodust. Kogu see... lastekodu... tiitel käis kaasas minuga kuni põhikooli. /.../ Et noh, koolikiusamist tundsin ma lastekodu asja pärast päris palju.

Samas vaatas Grigori kiusamisele tagasi suhteliselt rahulikult. Ta hindas retrospektiivselt, et see polnudki jöhker kiusamine, lihtsalt keegi pidi ju naerualuseks jääma.

Grigori küll suhtles aeg-ajalt oma emaga, aga lähedus nende vahel puudus:

Emaga on mul siiamaani suhted säilinud, aga noh, need piirduvad praegu niimoodi, et kui tal on raha vaja, siis ta küsib seda mu käest. Et mitte, et ma ei tahaks temaga suhelda, aga... noh, ma nagu ei tunne, et ta väga enam minu elus oleks.

Grigori sõnul oli lastekodu väga toetav. Ta sai käia huviringides ja pärast 9.klassi lõppu kingiti talle päris oma arvuti. Grigorile meeldisid arvutimängud sedavõrd, et ta hakkas huvi tundma selle vastu, kuidas arvutimänge tehakse ning õppis autodidaktina ära arvutigraafika. Internetis on palju võimalusi õppimiseks ning kui jääb midagi segaseks, saab alati foorumitest abi. Grigori lootis, et kunagi on ta omandanud arvutigraafika eriala niivõrd, et saab sel alal tööle kandideerida ülemaailmselt.

Koolitee hektilisus, toe puudumine haridusvalikutest ning õppimisel. Koolis talle ei meeldinud. Grigori hinnangul polnud ka kõik õpetajad tasemel ja kooli õhkkond oli halb. Tema sõnul võisid õpetajad kohati õpilasi nimetada suisa lollideks või muul moel ebameeldivalt kohelda. Grigori kirjeldas, et sageli ei kuulunud õpetaja õpilaste probleeme, viidates, et kui neil on katus peakohal, riided seljas ning toit laual, ei saa neil olla mingeid muresid. Eriti vilets oli eesti keele õpe. Õpetajaks polnud pedagoogi paberitega inimene, vaid keegi, kelle ametiks oli erinevaid üritusi korraldada. Kuna puudusid teised eesti keele oskajad, pandi ta õpetajaks ning keeleoskus oli Grigoril seetõttu väga

nigel. Kuigi ta sai üheksanda klassi kenasti lõpetatud, ei julgenud ta minna gümnaasiumisse, kuna pelgas sealset eestikeelset õpet.

Grigori läks edasi õppima kutsekooli laonduse eriala, kuna paljud ta sõbrad läksid samuti sinna. Eriala teda esialgu eriti ei huvitanud, kuid hakkas siis meeldima. Ometi katkestas ta õpingud, sest tal tekkisid arusaamatused sõpradega. Täpsustamata detaile, mainis Grigori, et sõbrad reetsid ta ning ta ei soovinud nendega koos ühes koolis enam õppida. Ta võttis paberid kutsekoolist välja, kuid talle öeldi, et ta võimalusel võib kutsekooliõpingutega jätkata järgmisel aastal.

Tulunud tööotsingud, katkendlik töökogemus, riigikeele oskuse puudumine. Pärast õpingute katkemist tuli Grigori lastekodust ära ning elab nüüd õega, kes on samuti lastekodust lahkunud ja kellele järelhoolduse raames on võimaldatud sotsiaalkorter. Mõlemad on hetkel töötud. Grigori sõnul on ta proovinud tööd leida, kuid tulutult – kõikjalt on saanud äraütlemissi. On helistanud erinevatesse poodidesse, kuid tema hinnangul on Ida-Virumaa piirkonnas keeruline tööd leida, oma panuse on sellesse andnud ka koroonaga. Korraks töötas ta eelmisel suvel ühes poes, aga see ei kestnud kaua, kuna sügisel lisatöökäsi enam tarvis polnud. Grigori andis endale aru, et tema üks nõrk koht on eesti keele oskus. Ta kirjeldas, et võib koguni paanikasse sattuda, kui peab suhtlema eesti keeles:

Mul läheb kohe kõik meelest, kui hakkam eestlastega suhtlema, mul on kohe selline hirm, isegi kui minult küsitakse midagi täiesti elementaarset, näiteks "näidake mulle oma dokumenti", või kui ma ostan midagi, küsitakse, kas teil on kliendikaarti. Mõnikord kaob kohe tugevasti pind alt ja ma isegi ei saa aru, mida minult küsitakse, mõnikord hakkam väga kartma.

Grigori on arvel ka Töötukassas. Töötukassa olemasolust kuulis ta sõpradelt. Esialgu uuris ta tööpakkumisi Töötukassa kodulehelt, ent oli pettunud: „*Kõik tööd, mida seal pakutakse, on nagu vanaemadele mõeldud.*“ Ta käis ka ühel korral Töötukassas konsultatsioonil, kuid teisele kohtumisele juhtumikorraldajaga ta ei läinud, küsides: „*no milleks mulle see?*“. Ta mõõnis, et talle pakuti Töötukassas ka igasuguseid kursuseid, kuid need talle ei meeldinud. „*Tahaksin, et mulle pakutaks kohe mingit töötamise varianti, mitte mingeid kursusi.*“ Grigori kartis ka, et kui ta läheb kuskile pikemalt õppima, siis võivad võimalused tööd saada kahaneda: „*Kui mingi saajaprotsendine võimalus tekib tööd teha, ja mina olen justkui õppimas ja siis lihtsalt läheb see võimalus mööda.*“

Vaimse tervise probleemid. Grigori tunnistas, et tal on probleemid vaimse tervisega. Ehkki ta pettus paljudes psühholoogides, kelle juurde ta oli elu jooksul sattunud, leidis ta psühholoogi kutsekooli ajal. Psühholoog oli samuti meessoost ning vaid pisut temast vanem ning nendest said sõbrad. Grigori sõnul on paljud tema probleemid saanudki alguse sellest, et tal on puudunud reaalne toetus:

Tegelikult oli mul lihtsalt vaja psühholoogilist toetust, juba lapsest saadik, aga tegelikkuses ma seda ei saanud kunagi...

Teisalt tunnistas ta, et toetuse puudumisel võib pind kergelt jalge alt kaduda ning tema vaimne tervis on siiani väga habras.

Toimetulekustrateegia: internetikogukonnad ja eneseareng. Grigorile andsid lootust edaspidiseks tema oskused arvutiga graafilist disaini õppides. Ta külastas erinevaid foorumeid ning ka sealt leitud

tutvused andsid talle enesekindlust. Grigori kirjeldas, kuidas internetifoorumites teiste töid kommenteerides ja kiites võivad tekkida ka sõprussuhted ning uued koostööd.

Marina, 23.a, Harjumaa

Marina on 23.a. hetkel töötu noor naine, kes elab koos elukaaslasega Keilas.

Sagedased kolimised ja palju koole, toetuse puudumine. Marina sündis väikeses maakohas paljulapselisse venekeelsesse perre, kes kolis tihti ning Marina pidi seetõttu sageli lapsepõlves koole vahetama. Koolide vahetus ei läinud alati sujuvalt. Ta kirjeldas, kuidas pärast üht koolivahetust pidi ta minema väikesest, saja õpilasega koolist, suurde linnakooli, kus oli tuhat õpilast. Tema hinnangul vaadati teda imelikult, sest tema eelmisel koolil polnud kuigi hea maine ja uude kooli sulandumine võttis seetõttu aega.

Koolis ei läinud Marinal just kuigi hästi. Erilist muret valmistas eesti keel. Põhikooli eesti keele õpetajaga oli läbisaamine erakordselt halb, Marina sõnul oli õpetajal tema suhtes eriline vaen isegi pärast seda, kui ta oli põhikooli lõpetanud:

Ta teadis, et ma ei saanud hakkama ja siis... siis pärast kooli lõpetamist iga kord, kui ma temaga kohtusin, ta kogu aeg naeratas niimoodi... rõõmsalt, no niimoodi pahatahtlikult.

Marina rääkis, et koolis õpetati aineid, mis tegelikult ei aita elus hakkama saada. Samuti ei olnud tal õpetajatega just kõige soojemad suhted:

Nad olid kuidagi kohe sellised õelad, agressiivsed, näiteks... kui keegi neist koridoris möödus, õpetajad kohe: „Miks te meid ei tervita? Kus on austus?“ Aga miks mul peaks nende vastu austus olema, kas sellepärast, mida te õpetate?

Kool ei köida, halb seltskond ja mõnuained, vangla. Kuigi perekonnas teati, et Marinal on koolis probleeme, ei leidnud ta kodust erilist toetust ja kui Marina kurtis oma kooli muredest, oli perekond pigem õpetaja poolel. Koolis oli Marinal raske, sest puudus hea läbisaamine õpetajatega ja vanemate toetus, ka õppimine ei läinud kergelt. Põhikooli suutis ta siiski üle kivide ja kändude lõpetada. Kuna eesti keele oskus oli nõrk, ei julgenud temagi valida gümnaasiumi õpingute jätkamiseks. Ta läks ema soovitusel kutsekooli, valides esialgu laborandi eriala, kuid see ei meeldinud talle. Kutsekooli ajal sattus Marina seltskonda, kus tarbiti alkoholi ja narkootikume ning see mõjutas ka kooliskäimist:

Mul olid narkootikumidega probleemid. Ma tegin savu ja teate, hommikul ärgates tegin ühe pläru ja, kuidagi nii, et ah mis seal ikka, ei viitsi kuhugi minna. No ja nii mind välja visatigi.

Marina visati välja pool aastat pärast kutsekooli astumist. Seejärel proovis ta kätt narkootikumide müümisega ning sattus vangi. Kui ta vanglast välja sai, proovis ta uuesti õppida kutsekoolis, sedakorda koka abiks. Ometi ei läinud ka seekord kõik plaanitult, sest algas pandeemia ning koolid viidi distantsõppele. Distantsõpe aga ei sobinud Marinale üldse, kuna see eeldas palju arvuti taga olemist, iseseisvat tööd ning tagasiside saatmist. Marina aga tahtnuks praktikumides ise kätt proovida. Nii jättis ta koolitundidesse taas ilmumata.

Pidepunktide puudumine elus, töötus, keeleoskuse puudumine. Marina mõõnis, et ta peaks ilmselt edasi õppima, kuid motivatsiooni selleks nappis: „Igasugune soov selleks puudub“. Hetkel elas ta elukaaslasega väikeses korteris, elatudes mõlema töötu abirahast ning elukaaslase isa toetusest. Ots-

otsaga tuldi kuidagi toime, ent korteril lasusid üürivõlad. Sõpru Marinal palju polnud ja need, kes olid, istusid hetkel vangis. Marina võttis praeguse elu-olu kokku nii:

Praegu on kuidagi nii... ujun siia-sinna, aeg-ajalt proovin midagi, vahel töötan, aga enamasti ei tee mitte midagi.

Marina pelgas, et oma vähese keeleoskuse tõttu ei saa ta tööl hakkama. Ta oli ka Töötukassas arvel ning Töötukassa ka pakkus talle erinevaid töökohti, näiteks baaris või poes konsultandina. Samas oli kõigi töökohtade nõudmistest kirjas keskastme taseme eesti keele oskus, mida Marinal polnud. Kuigi Töötukassast oli pakutud Marinalle ka eesti keele kursusi, kuid neist ta keeldus, öeldes, et eelistab siiski kodus ise keelt õppida. Marina andis endale aru, et eesti keele oskusest sõltub tema elus palju, kuid hirm on suur:

Ma ei suuda isegi teed küsida, kuidas saaks sinna-või-sinna tänavale või kohvikus kardan midagi öelda... kuigi ma saan aru, et kui ma oskaks eesti keelt... /.../, kui mul oleks rohkem julgust, saaks ma paremini hakkama, sest ma suudaks inimestega ühise keele leida, mulle pole see raske, olen paljudega suhelnud, saan kõigiga suheldud, aga...

Marina tahtis eelkõige tööd leida selleks, et end tunda täisväertuslikuna ja mitte loota kellelegi teisele toimetulekul. Ta kaalus ka täiskasvanute gümnaasiumisse minekut ning keskhariduse saamist, aga rõhutas, et raudplaan tal puudu: „*Mu suhtumine on muutunud lihtsalt selleks, et tuleb see, mis tuleb. Üks päev korraga*“.

Ebameeldivad kogemused institutsioonidega, madal enesehinnang. Töötukassaga polnud aga tal kuigi meeldivad kogemused. Marina oli pettunud, et seal õpetati teda vaid CV-d täitma, ja oli skeptiline, et CV koostamise oskus teda kuidagi aitaks. Ka oli tal ebameeldiv kogemus, kuna ühele kokkulepitud kohtumisele Töötukassa töötaja ei ilmunudki, ehkki Marina ootas teda 45 minutit. Ta üritas küll kontakti numbril helistada, kuid number oli automaatvastaja peal.

Marina enesehinnang polnud kiita. Mitmed tagasilöögid elus ning suutmatus tööd leida olid jätnud talle sügava pitseri: „*Paistab, et mul ei õnnestu midagi, ilmselt seetõttu, et mul pole kunagi midagi õnnestunud*.“ Oma hädades pidas ta eelkõige iseennast süüdlaseks ja ei leidnud, et keegi teine teda aidata saaks: „*Mul tuleb endal asjad korda saada*.“

Katrin, 21.a, Kuressaare

Katrin on noor üksikema, kes elab emaga Kuressaares.

Purunenud perekond, majanduslikud raskused lapsepõlves, keerulised suhted. Isa jättis perekonna maha kui Katrin oli väga väike, isaga suhtlus katkes mõneks ajaks sootuks. Katrini ema elas perekonna lagunemist rängalt üle, ta oli seitsaadik Katrini sõnul väga närviline. Lisaks sellele tekkisid emal terviseprobleemid ning talle vormistati osaline invaliidsus. Seetõttu oli neil kogu Katrini lapsepõlve ka rahaprobleem, sest invaliidsustasu oli väike, ent head töökohta oli emal keeruline leida, sest tal puudus kõrgharidus ning oskustöölise töökohad nõudsid enamasti füüsilist vastu pidamist, mida emal nappis. Seetõttu vahetas ema sageli töökohti ning töökohtade vahel oli tal ka pikki töötuseperioode. Katrini ja ema omavahelised suhted olid halvad, sest Katrini hinnangul ema näägutas pidevalt, polnud millegagi rahul, mida Katrin tegi ning oli väga kergesti ärrituv. Mõned aastad tagasi otsis Katrin üles oma isa ning taastas temaga suhted. See tekitas veelgi enam probleeme suhetes emaga. Katrinil olid nii ema kui isa poolt ka poolvendi- ja õdesid, kuid nendega suhted olid väga pinnapealsed, sest kõik õed-vennad olid temast üle 20 aasta vanemad, üks neist elas Hispaanias, teine Norras, ülejäänud Tallinnas.

Haridust ei osanud väärtustada, toetus puudus, kool pooleli. Koolis polnud Katrinil kerge. Kodus teda ei aidanud keegi ja koolis õppimist ei väärtustatud omaette. Algklassides oli Katrin palju aega üksinda kodus omapäi:

Mulle ei öeldud, et ma pean õppima, et mul on päriselt seda tarvis. Mulle küll ema ütles, et seda on vaja, õpi... aga mulle oli see kuidagi... no ma ei võtnud seda tõsiselt, minu jaoks oli oluline see, mis on praegu, aga mis pärast tuleb – see tuleb pärast.

Katrin rõhutas, et oma tütrele on ta tulevikus kindlasti kooli ajal rohkem toeks ja selgitab õppimise olulisust. Õppimise ladusamaks muutmisele ei aidanud kaasa ka õpetajate suhtumine. Katrinile selgitati pidevalt, et tema võimed ei ole piisavad, et õppida edasi gümnaasiumis:

Et see oligi tegelikult ka see, mida /.../ kool rõhutas tavaliselt, et... et mitte mingil juhul ärge mõtelge tulla gümnaasiumi ja... Püüdsid nagu hoida nagu eemale, noh. Ärge tulge. No see on muidugi tänapäeval siia maani kasutusel kogu aeg, et nad ütlevad teistele tegelikult seda...

Samal ajal tundis Katrin, et koolist survestati ka karjäärivalikuid tegema ja neisse, kes ei osanud öelda, mida nad teevad pärast õpinguid, suhtuti halvasti. Põhikooli lõpetas Katrin siiski ära, saades eraldi järele aitamise tunde koolis. Ta sai ka esialgu gümnaasiumisse sisse, ent see jäi pooleli, sest õppimine ei tulnud kuidagi välja.

Kutseharidus, kooli kõrvalt töö ja laps. Pärast gümnaasiumi läks Katrin kutsekooli ehitusviimistleja erialale. Kooli kõrvalt asus ta tööle toitlustusettevõttes (kiirtoidukoht). Pärast kooli tööle minnes olid päevad pikad, ent töö talle meeldis, sest seltskond oli sõbralik ja töökeskkond hea. Ka töögraafikud olid paindlikud.

Kutsekooli teisel õppeaastal jäi Katrin lapseootele. Kooli katkestada ta ei tahtnud ja lõpetas kooli lapse kõrvalt. Katrini hinnangul olid koolis õpetajad väga toetavad:

Selles mõttes kõik olid vastutulelikud. Kõik saatsid mulle materjalid, vajadusel kirjutasin juurde neile ja siis täitsin ära asju. Ma sain selles mõttes natukene teistmoodi teha kui teised, et ma lapse kõrvalt nii palju siis liikuma ei peaks. Aga jah, et kõik... kõik sihukesed... Ütleme, et minu kutsekooli kogemus väikse lapse kõrvalt lõpetamisel oli väga hea, et mul ei olnud ühtegi probleemi, ma sain kõik oma asjad tehtud, kõik minuga suhtlesid ilusti...

Kuigi lapse isaga Katrin koos elama ei asunud, oli lapse isa pere siiski lapsekasvatamisel toeks. Esialgu oli isa kaitseväes, siis aitasid last hoida tema vanemad, eriti just Katrini eksamite ajal. Katrin hindas tagantjärele, et väga keeruline kooli lõpetamine lapse kõrvalt polnudki. Oma osa oli sellel ka toetavad kutsekooli õpetajad, iseäranis kursusejuhendaja:

Noh, ta oligi kindlasti toetav, hooliv, sõbralik, ee... ta nagu päriselt muretses ja tahtis aidata ja keskendus reaalselt sinu peale. Kirjutaski vahepeal niisama, uuris, kuidas on, kuidas läheb, siis olid vahepeal sihukesed jutuajamised... No sihuke tunne oli, et... Aga ta oligi kõikidega selline. Üdini super kursusejuhataja lihtsalt.

Katrin pärast lõpetamist erialast tööd ei leidnud, aga leidis kontoritöö tänu Tugila programmile.⁵ Ta kaalus edasiõppimist ja kavatses anda paberid sisse Tallinna Tehnikakõrgkooli ehituse erialale.

⁵ Noorte Tugila on osa Euroopa Liidu poolt algatatud programm, mille eesmärgiks on nt töö kaotanud või koolist lahkunud noortele võimalikult kiire naasmine töö või õpingute juurde

Harry, 20.a, Valga

Harry on noormees, kes elab üksi Valgas.

Üksikvanemaga üksiklaps. Ta kasvas üles üksikemaga. Esimestel eluaastatel kasvas teda kasuisa, kes ta ka lapsendas ning Harry kandis tema perekonnanime. Paraku sattus kasuisa kümneks aastaks vangi ning nende suhted katkesid. Seitsmendal eluaastal kohtus ta esmakordselt oma bioloogilise isaga, kes aga üsna pea pärast kohtumist suri. Harry kommenteeris küüniliselt: „Et perekond on meil, nagu ta on.“ Harry on saanud sellest ajast peale toitjakaotuspensioni. Kogu saadud summa kogus ta arvele ning täiskasvanuks saades sai ta selle raha eest endale väikese korteri Valgas, kus praegu elab.

Aktiivne koolielu. Kooli ajal oli Harry väga aktiivne, osales erinevates ringides (robotika, näitering) ning käis ka karate trennis. Trennis läks Harryl väga hästi, ta võitis mitmeid meistritiitleid vabariigi tasemel. Vaba aja veetis ta noortekeskuses, sest seal sai kasutada arvutit. Kodus ta palju olla ei tahtnud, sest emal oli sõltuvusprobleem.

Õppimine ei läinud Harryl väga hästi, aga tema aktiivsust märgati ja tunnustati:

Mul koolis õppimine, noh... Ütleme nii, et paar kolme tuli, aga... aga ma lõpetasin põhikooli, /.../ 9.klassi linnapea kiituskirjaga. Aga mitte hinnete pärast, vaid sellepärast, et ma tegelesin nii palju erinevate asjadega.

Kooli ja õpetajate kohta jätkus Harryl vaid häid sõnu. Ta rääkis, et kõik õpetajad olid väga toetavad, hoolimata sellest, et nägid, et hinded polnud tal kõige paremad: „...aga nad lasid mu igalt poolt läbi, sest nad uskusid minusse.“ Eriti tänulik oli Harry oma klassijuhatajale, keda Harry tunnustavalt nimetas „teiseks emaks“.

Spordikoolist loobumine kiusamise tõttu, kutsekool. Pärast põhikooli lõpetamist kaalus Harry ka Audentese spordikooli minekut, ent Tallinnas elamine tundus liiga kulukas ning ta otsustas Valga kutsekooli kasuks, kus õppis lisaks puidupingi operaatori eriala. Oma rolli selle otsuse puhul mängis ka see, et trennis tekkisid vastuolud trennikaaslastega, kes tema kallal õelutsesid. Õnneks astus üks trennikaaslane Harry kaitseks välja:

Nemad olid ühed sihukesed, vabandust, et ma ütlen, aga nolgid, kes kogu aeg naersid minu selja üle tegelikult. Et noh, ütleme, irvitasid või niimoodi. No ikka räämedalt panid ikka puid alla. Ja siis põhimõtteliselt ma ei tea, kuidas ta suutis, aga ta ütles midagi, et nagu... "Miks Sa oma sõrmega niimoodi ringe teed? Kas Sa oled mingi elektrik või midagi sellist?" Ta suutis nagu need... Nagu üks klass meist nagu noorem, suutis kuidagi nagu paika panna tegelikult, et... et ikkagi nad reageerisid sellele tegelikult.

Harry oli tema kaitseks välja astunud kaaslasel väga tänulik, sest mõnitamine lakkas, ent head õhkkonda oli keeruline taastada ja ta tuli trennist ära.

Covid-19 katkestab töövõimalused välismaal. Pärast kutsekooli lõpetamist kutsusid sõbrad Harry perioodilisele tööle Hispaaniasse, kus ta aitas luksuslaevu ehitada. Töö oli üles ehitatud etapiti: kaks kuud Hispaanias ning kuu aega kodus. Harry jõudis ära käia ühe perioodi, vahepeal algas aga

koroonakriis ning piirid suleti. Harry jäi koos sõpradega Tallinna, et oodata ära, millal piirid avanevad ning saaks taas minna tööle. Paraku venis ootamise periood viiekuuliseks ning selgust ei saabunud ka siis. Harry proovis leida Tallinnas tööd, ent loobus peagi, kuna pikk ootamine oli teinud oma töö, tal kadusid pidepunktid ning tekkisid ka vaimse tervise probleemid:

Ma kirjutasin erinevatesse kohtadesse, aga siis ma lõpuks otsustasingi, et ma ei jää Tallinna, et ma lähen tagasi Valgamaale. Mul see... mentaalne heaolek, heaolu ei olnud just kõige parem seal. Et ilmselgelt ma olen... 20-aastane ja olin täiesti kadunud ja segaduses jälle.

Harry sai küll toetust Tallinna Töötukassast, ent otsustas siiski, et ühtki sealt tulnud pakkumist käiku ei lase, sest ta ei soovinud enam Tallinnas olla. Praegu otsis ta erialast tööd Valgas, kuid ütles, et tööd on raske tema piirkonnas leida. Senikaua otsustas ta võtta vastu sõbra tehtud pakkumise ning töötab bensiinijaamas teenindajana.

Martin, 22.a., Tallinn

Martin on üksiklaps ning elab siiani vanematega.

Painav probleem perekonnas. Martini peres oli probleem, mis tekkis põhikoolis ja millest ta ei tahtnud rääkida. Tema sõnul on see perekondlik probleem saatnud teda läbi lapsepõlve ja nooruse, ent ta on seda seni kõigi eest varjanud, ta on häbenenud seda rääkida ning seetõttu pole ta ka abi otsinud.

Võimekas, aga õppida ei viitsinud, kool jäi pooleli. Koolis ei valmistanud õppimine talle raskusi, aga õppida ta eriti ei viitsinud. Seetõttu oli paljudel mulje, et ta on rumal:

Matemaatika oli minu jaoks eriti lihtne. Kord juhtus nii, ma ei teagi kuidas, siiani olen uhke, sest ma ei sattunud üldse tundidesse. Matemaatikas võeti parasjagu protsentarvutusi, ma olin kas kuuendas või seitsmendas klassis, ei mäletagi. /.../ Meil olid klassis ka priimused, sellised kolm-neli tüdrukut, mind nad ei sallinud ja ma ajasin neid närvi. Nad arvasid, et ma olen rumal ja arengupeetusega vist, sest ma pidasin end tundides väga halvasti üleval, midagi ei teinud, segasin õpetajaid ja matemaatika õpetajaga tekkis suisa konflikt. /.../ Igal juhul kui protsentarvutuste osas tehti kontrolltöö, ma ei teadnud ühtki valemit ja mõtlesin ise välja, kuidas seda võiks arvutada ja olin ainus klassis, kes kontrolltöö viie sai.

Õpetajatega polnud Martini suhted kuigi head ning tagantjärele leidis ta, et õpetajad tegid oma tööd hoolimatult. Kui nad oleks vähegi tähelepanu pööranud, oleks nad märganud ka Martini probleeme ning ehk saatnud teda kasvõi kooli psühholoogi juurde.

Gümnaasiumiõpingud jättis Martin katki. Erilist põhjendust sellele ta ei osanudki tuua:

Ma lihtsalt ei tundnud hästi enam ennast. Või nagu... olin veits segaduses. Et mulle tundus, et ma saaks nii paljude muude asjadega tegeleda samal ajal, kui ma koolis istun. Nagu ma jõuan alati selle gümnaasiumi ära teha. Et kas on just praegu vaja seda teha. Pigem sihukese mõttega tulin ära.

Pärast gümnaasiumi poolelijätmist töötas Martin erinevates teenindusasutustes, aga oli periooditi ka töötu. Mõne aja pärast otsustas ta siiski jätkata õpinguid õhtukoolis. Kuigi Martin oli väga kriitiline päevakooli õpetajate suhtes, oli ta väga positiivne õhtukooli õpetajate osas, kes olevat väga toetavad: „nad mõistavad nagu rohkem, kui seal päevakoolides on“. Päevakooli õpet iseloomustas Martin sõnaga „närviline.“

Erinevad kõrgkoolikatsed, kindel veendumus huvide osas puudub. Pärast õhtukooli lõpetamist töötas Martin tennisekeskuses, kuhu sai tööle tänu tuttavatele. Ta proovis sisse saada ka ülikoolidesse, Sisekaitseakadeemiasse ning Tartu Ülikooli stomatoloogia erialale.

Sest ma mõtlesin, et mingit teist valikut on vaja, et võtan midagi... midagi enam-vähem nagu suvaliselt, aga mingit teemat, mida ma... tahaks isegi õppida, kui oleks võimalust. Sisse pääseda kooli. Nendel katsetel ei läinud kõige paremini, sest et Sisekaitseakadeemias on füüsilised katsed ja on intervjuu. Füüsilised katsed ma sain tehtud kõik, aga... intervjuu läks

väga varesti, et... et see... ärevus tuli sisse kõik ja põhimõtteliselt ei saanud ühtegi sõna suust välja. Ja hambaarsti tulemused ei olnud lihtsalt piisavad.

Seejärel ta proovis sisse astuda Inglismaale ühte ülikooli kriminalistikat õppima. Kuigi punktide poolest oleks ta sisse pidanud saama, teatati talle vahetult enne õpingute algust, et ta siiski ei kvalifitseeru. Tegemist oli ka Brexiti-järgse koroonapandeemia perioodiga, mil paljud kõrgkoolid vaatasid oma sisseastumispoliitika üle.

Pärast ebaõnnestunud katseid alustada ülikooliõpinguid astus Martin kutsekooli õppima infotehnoloogiat. Ometi ei paelunud see eriala teda ning ta ei ilmunud enam koolitundidesse, mis pandeemia tõttu olid kolunud virtuaalsesse keskkonda.

Terviseprobleemid. Hiljuti tekkis Martinil naha-allergia – ta keha kattus lööbega iga kord, kui ta füüsiliselt pingutas. Seetõttu ei saanud ta enam tegeleda sportlike hobidega ning tuli ka tennisekeskusest töölt ära ja oli hetkel töötu. Ta polnud kuulnud erinevatest abi saamise võimalustest (Tugila, Hoog sisse!⁶) ja polnud ka seni abi otsinud.

Usaldamatus psühholoogide suhtes. Kuigi Martini sõnul vanemad toetavad teda ja annaks talle ka taskuraha, siis ta on otsustanud, et raha vanemate käest ei küsi. Vanematega olid Martini suhted siiani keerulised ja psühholoogi abi ta otsinud seni polnud. Ta oli psühholoogide suhtes skeptiline:

Psühholoog ei lahenda probleemi, ta ainult kuulab ära. Aga milleks ma peaksin jagama võõraid probleeme tundmatule inimesele?

Martin polnud kindel, mida ta tulevikus tegema asub. Ta mõlgutas endiselt mõtteid kõrgkooli astumisest, kuigi ei teadnud, millise eriala kasuks peaks otsustama ja mis teda täpsemalt huvitab.

⁶ „Hoog Sisse!“ oli noorteprogramm, mille eesmärk oli luua kolme aasta jooksul (2019–2021) usalduslik kontakt Tallinna linnas 2893 mitteõppiva- või töötava noorega, pakkudes neile selliseid tegevusi ja tuge, mis toetavad noorte naasmist õpingutesse või tööle.

TÖÖTAVATE NOORTE BIOGRAAFILISED VINJETID

Robert - haridustee katkestustega, iseseisvust taotlev noor

Kokkuvõtlikult. Robertil katkes haridustee gümnaasiumi astmel, praegu õpib ta täiskasvanute gümnaasiumis. Introvertne noormees, kellel on raske sulanduda uude kollektiivi. Praegusel töökohal on ta hästi kohanenud ja kogunud töökaaslaste toetust.

Töötee. Robert (20-24 a.) töötab organisatsioonis A klienditeenindajana teist aastat. See on tema esimene töökoht, tööl käimise motiiviks on teenida raha täiskasvanute gümnaasiumis õppimise kõrval.

Puhtalt raha pärast. Et oleks endal rohkem taskuraha.

Tegelikult ma sellepärast tulingi siia tööle, et kooliga läks natuke halvasti, siis ma läksin Täiskasvanute Gümnaasiumisse ja nüüd ma olen nii kaugel, et lõputunnistust ei ole, aga riigieksamid on sooritatud. Et selle lõputunnistuse kindlasti järgmise aasta jooksul tahaks saada omale.

Töötamise kogemus on aidanud tal muuta oma negatiivseid eelarvamusi kassapidaja/poemüüja töö kohta. Kohanemine töökoha ja -kaaslastega on sujunud, ta tajub töökaaslaste soojade ja toetatavate:

Ma ei ole sihuke väga sotsiaalne inimene. Ma ei lähe inimestega rääkima lihtsalt niisama. Ja siis... vaikselt, jah, lihtsalt niimoodi sujuvalt... hakkasin suhtlema siis kõikidega....Ma ei tea. Üks sihuke asi, mis aitab suhtlemisel, on suitsuruum. See on sihukene koht, kus lihtsalt inimesed... millegipärast hakkavad suhtlema omavahel

Robert peab õigustatuks madalat palka ning teadvustab poemüüja halba mainet:

... kuna see on nagunii... põhihariduse pealt tehtav töö, siis ei olegi sellega ju väga mingit palka nõuda.

Haridustee. Põhikoolis oli Robertil keskmine õppe-edukus, kuid tekkisid mitmed lüngad teadmistes. Koolitee katkes gümnaasiumis – ta arvati koolist välja akadeemiliste võlgnevuste pärast.

Seal oligi niimoodi, et alguses... tekkisid lüngad ja siis kuidagi venitasin põhikooli lõpuni. Sain eksami veel nelja, ma aru ei saa, kuidas – tegelt ma olin suht kindel, et ma saan seal... Kolm on hea veel! Ja siis... gümnaasiumis... Kui põhikoolis tehti veel niimoodi, et olid nagu tasemerühmad, et olid nõrgad ja siis keskmised ja siis tugevad, siis gümnaasiumis põhimõtteliselt tehti niimoodi, et nõrgad on need, kes tulid kuskilt väljastpoolt, kes polnud varem saksa keelt õppinud. Ja need, kes omast koolist tulid, need olid edasijõudnud - peaks nagu perfektselt rääkima. Ja siis, jah, see läks totaalselt aia taha ja siis... Mul oli sellest nii kopp ees, et...

Uues koolis alustas teist korda sama klassi, aga seal olid kohanemiskasvatused. Lahkus ka teisest koolist poole õppeaasta pealt. Õpib töö kõrvalt täiskasvanute gümnaasiumis. Roberti tajub tööandja toetust tema õpingutele – töögraafik on tehtud nii, et ta saab 3 päeva nädalas pühenduda õpingutele.

Pere ja kodu. Kõrgharitud ja materiaalselt kindlustatud vanemad, kodu toetus. Robert saab kasutada vanemate majanduslikku ja kultuurilist kapitali. Ta elab praegu vanematekodus, aga plaanib omaette elama asumist. Enda teenitud rahaga kavatseb üürida korteri, hoolimata vanemate vastuseisust.

Eesmärgid. Robert peab lühiajalise eesmärgina võimalikuks tõusvat karjääri praeguses organisatsioonis, kus kavatseb edasi töötada veel vähemalt 2 aastat. Pikaajalisem eesmärk on õpingud kõrgkoolis ja erialasele tööle minek (nt ehitusinsenerina) või naasmine praegusesse organisatsiooni juhtivale kohale – strateegiline karjääri planeerimine.

Kriitilised olukorrad ja toimetulekuviisid. Robert koges ebaõnnestumist gümnaasiumis, ta langes välja võlgnevuste ja puudulike hinnete tõttu saksa keeles. See kriitiline kogemus ei kaotanud tema õppimisindu: ta jätkas katkenud haridusteed teises gümnaasiumis. Seal koges ta kohanemiskeskust.

Ei, no jaa, siis kui ma põhikooli lõpetasin, siis oli mul küll see, et ma jäin samasse kooli, sellepärast et nagu ei tahtnud minna kuhugi mujale, kus peaks nagu... nullist alustama suhete loomisega. Ja siis, jah, nende gümnaasiumite vahetamistega võibolla tuli sihuke väike... nagu... kogemus, kuidas uute kohtadega kohaneda

Haridustee katkemine (ebaõnnestumised õpingutes ja negatiivsed suhtlemiskogemused koolides) ei viinud käegalöömiseni. Robert rakendas oma agentsust ja valis sobivaima viisi oma haridustee jätkamiseks – õppimise täiskasvanute gümnaasiumis, mis võimaldab õpingutega paralleelselt käia tööl ja liikuda iseseisvumise suunas. Taustaks perekonna jätkuv toetus.

Riskid. Suhtlemiskeskused, kohanemine uutes olukordades.

Markus - vene kodukeelega noor

Kokkuvõtlikult. Markus pärineb vene kodukeelega kodust. Ta alustas töötamist juba keskkoolis õppides, algul suveabilisena, seejärel klienditeenindajana pärast kooli lõpetamist. Ei samasta end selle tööga, vaid tajub seda kui lisandust oma teistele hobidele, mis võimaldab raha teenida ja uut õppida. On valmis töö jätkama, kui see ei tundu enam huvitav.

Töötee. Markus (20-24) töötab klienditeenijana organisatsioonis A. Alustas tööd 2 a. tagasi suveabilisena, seejärel töötas poole koormusega, olles veel gümnaasiumiõpilane. Jätkas samas organisatsioonis töötamist ka peale kooli lõpetamist. Töö tähendus tema jaoks ei ole mitte raha teenimine, vaid vaheldus ja uue õppimine.

No see on nagu lisatöö. Näiteks mis saab teha... oma... hobi kõrval näiteks ja selle eest raha saada.

Ei, tegelt see ikka võtab tähelepanu, aga samal ajal see laiendab silmaringi näiteks, inimestega suheldes saab targemaks. Et ma ise ei ole eriti seltsiv inimene, aga... aga töötades siin klientidega õpid midagi uut teha. Näiteks peast arvutada... Ma teen ainult see, mis mulle meeldib.

Töötamine võimaldab uues kontekstis rakendada koolis õpitud teadmisi.

No see, mis ma õppisin gümnaasiumis, see oli üldse selle tööprotsessiga seotud. No näiteks matemaatika lai kursus või füüsika või bioloogia... Ühelt poolt näiteks võib klientidele seletada, et liha ei pea kalaga kõrval olema või missugused mikroorganismid hakkavad seal elama. Ja siis tavaliselt kliendid ei jäta meelde, sest mina ka juba unustasin ära, missugused mikroorganismid hakkavad seal elama. Nii on meil igal pool. Väikestes kauplustes ka. Et mikroorganismi lugu aitas. Ja veel keeleoskused näiteks ka. Näiteks inglise keel, soome keel, saksa keel... Need on kõik töö klienditeeninduses päris kasulikud. Et saab suheldes endale praktikat. Ma muidu räägin natuke halba vanasti eesti keeles. No räägin, aga nõ pidin üle mõtlema, kas ma räägin õigesti või mitte. No praegugi käänded on õiged, lihtsalt ma millegipärast ütlen näiteks suuliselt mittetavaliselt. Mul on tunne, et kliendid arvavad, et ma tulen Soomest. Kuigi ma olen terve elu Eestis elanud.

Üheks lisaväärtuseks töötamisel on eesti keele praktiseerimise võimalus ja sellest tulenev keeleline kindlustunne. Markus teadvustab, et informaalse töökohal õppimise käigus on arenenud ka tema üldine suhtlemisjulgus ja -oskus.

see, et Te olete siin ... töötanud, see on tegelikult... teinud enesekindlamaks selle eesti keele osas?

V: Jaa, ikka! Ja mitte ainult eesti keeles. Näiteks paar aastat tagasi ma üldse ei rääkinud võõraste inimestega. Mulle ei meeldinud. Mul oli sihuke grupp inimest ja nendega ma suhtlesin. Tavaliselt... No kuidas öelda, et kui räägid kliendiga või üldse inimesega, sa ehitad mingeid seoseid. Nüüd said natuke lihtsamaks seosed. Nagu ehitame sildi. Mõnikord ei saa. Aga siis oled vähemalt proovinud.

Markuse eeskujuks on tema ülemus, keda kirjeldab kui eksperdi näidet.

Töeline ekspert on alati konkreetne. See on minu ülemus, kes algas kassapidajana ja pärast juba sai juhatajaks. Et ta on alati konkreetne. Ta ei ole kokkuleppelane. Mulle meeldib, et mu ülemus on... on... range, aga samas ka arusaaja. Et mulle meeldib, et kui ülemus on aus. Ülemusele meeldib, et kõik asi on korras. Et kõik on puhas, sihukest bardakki ei ole. Et töö tehakse hästi. Et ei ole mingit isiklikku probleemi tööprotsessis. Niimoodi. See ülemus mulle meeldib. Mulle ikka meeldib... mm..., kes on alati korrektne ja teab, miks ta niimoodi otsustab. Kes oskab oma... otsuste eest vastutada. Mitte see, et "No ma olen ülemus, saate aru? No ma ei saa teistmoodi teha!" Kes vastutab, mida ta teeb ja miks ta teeb.

Haridustee. Markus on olnud edukas õppija, ta oleks peaaegu saanud hõbemedali gümnaasiumi lõppedes, kui mitte juhuslik halb hinne ei oleks seda võimalust rikkunud. Töötamine õppimise kõrvalt võis olla selle ebaõnnestumise soodustajaks.

Aga tegelt oli see kahju, et ma seda medalit ei saanud. Aga olen tegelt ise süüdi. Et keegi ei palunud mul minna rohkem tööle. No õppimine on ka töö. Tegelikult.

Kooli kõrval käis Markus ka muusikakoolis, mis aitas kaasa tema eesti keele oskuse arengule.

Markus kasutab iga võimalust, et midagi uut õppida teda huvitavates valdkondades – nt pöörab ta kaupluses töötades tähelepanu toiduainete keemilisele koostisele

Mind alati meelitas... ajalugu. Eriti vana ilma ajalugu. Vana-Kreeka, Vana-Rooma... Vot need. India, Hiina... Samal ajal mind väga meelitas orgaaniline keemia. Ma olen orgaanilise keemia päris fänn, et ma õpin orgaanilise keemia, kuigi olen juba kooli lõpetanud. Jah, loen raamatuid, vaatan formulaid, alati vaatan laos näiteks palmaõli komponendid, siis kõik enda ravimite formulad... Selles suhtes ma hakkasin orgaanilist keemiat kuskil kümnendas klassis õppima ja mind see nii meelitas... Et ma juba

täna päeval loen ja... ja ma oskan nimetada kõik, ma saan aru, kuidas apteegis räägitakse, et... pika nimetusega ravim, ma võin ette kujutada, kuidas see formula välja näeb.

Markust võib näha kui ennastjuhtiva õppimise eeskuju: ta loob ise endale õpiesmärgid ja -tingimused.

Pere ja kodu. Elab koos vanematega - kõrgelt haritud, toetav perekond. Samas on Markus suuteline iseseisvumiseks - ta läks tööle ilma vanematelt luba küsimata ja ei aruta oma töökogemust nendega.

Ma üldse kellelegi ei räägi oma tööst. Minu vanemad üldse ei usunud, et ma töötan sihukeses ettevõttes. (naerab) Lihtsalt pärast nägid, kuidas ma lükkasin ostukärusid kuskil õue parklas talvel, siis vaatasid, et "Mis võrgus sa töötad?"

Harrastused. Markusel on mitmekesised harrastused – ta tegeleb nii muusika kui kunstiga, käib matkamas. Samas ei taha ta neid muuta elukutseks, mis kaotaks tema jaoks olulise vabadustunde.

Tegelt ma mängin klarnetit ja joonistan pilte ekspressionismi žanris. No tegelt... ma ei eelista neid minu elukutseks. Et... ma arvan, et mu elukutse on midagi teine, mitte kunst. Kunst on... päris hea viis näiteks oma stressi leevendada. Aga nii, kui see saab minu erialaks, siis muidu ma ei saaks oma stressi leevendada.

Näiteks mulle meeldib muusika, aga ma ei taha töötada muusikuna. Kuigi ma mängin klarnetit, siis ma ei tule näiteks orkestri või kuskile – mulle meeldib see, kuidas ma iseseisvalt oma muusikat teha. Mitte et keegi kirjutab mulle mingid juhendid, et tee niimoodi, tee niimoodi, siis kunstist ei jää midagi alles.

Eesmärgid. Markus mõistab hästi karjääri tegemise võimalusi organisatsioonis, kuid ta ei kavatse selles suunas tegutseda, tema eluplaanid ulatuvad väljaspoole. Ta kavatseb edasi õppida kõrgkoolis, aga ei ole veel kindel, mis erialal – praegu huvitavad teda nii ajalugu kui orgaaniline keemia. Üheks tema tulevikuvisioniks on töötada farmatseudina. Markus taotleb, et tema erinevad eluvaldkonnad oleksid tasakaalus.

Näiteks kui palju töötad, siis... siis, noh, siis näiteks vähem aega oma perele või oma sõpradele, oma koerale... Jah, raha on vaja, aga on oma olulised seosed ei pea ära langema. Et kõike peab olema... No nii privaatelu kui kõik see... Ja siis ka enesearendamine

Ei kiida heaks selliseid elustrateegiaid, mis ei püri edasi arengule. Talle ei meeldi mõned vanemad kolleegid, kes ei taha midagi uut õppida ja on rahul oma rutiinse tööga.

mõned töötajad, ..., töötavad aastaid ühel ja samal kohal ja... on nii harjunud, et ei saa endale midagi uut otsida. Et mina sihukest saatust ei taha. Et... kui... harjunud juba, siis peab midagi muutma.

Kriitilised olukorrad ja toimetulekuviisid. Iseseisev otsus asuda tööle juba gümnaasiumiõpingute kõrval. Algul muretses ta uue keskkonnaga kohanemise pärast, sest ta ei ole eriti sotsiaalne ning on omapärase välimusega. Tema suhted töökaaslastega kujunesid sõbralikeks, ehkki mitte liiga lähedasteks. - enamuse kolleegidega arutab ta üksnes tööasju.

Riskid. *Rahvus.* Markus esindab edukalt kohanevaid venekeelseid noori. Vähem soodsates oludes on venekeelse kodukeelega noored, kes ei pruugi leida oma kohta ühiskonnas või kellel on nõrgem tugi perekonna poolt. *Vaimse tervise risk.* labiilne meeleolu

Ütleme nii, et... et see sõltub minu tujust. Et kui mul on halb tuju, siis mulle see ei meeldi. Näiteks kui olen väsinud, kui ärkasin üles varahommikul, siis kella seitsmeks õhtul absoluutselt ei huvita, mis olukord siin on. Mis on välja pandud, mis välja panemata, mis müügipiirangud, mis tuleb, mis sortimendist välja läheb jne. See absoluutselt ei huvita... Kui mul on halb tuju, siis mind ei huvita üldse mitte midagi ja... eriti on vaja siis midagi magusat süüa ja siis hakkab jälle huvitama. Pärast saab oma tööd teha.

Maria - noor lapsevanem

Kokkuvõtlikult. Marial on progresseeruv karjääriline ja stabiilne elustruktuur – ta on täitnud viis täiskasvanuea ülesannet – omandanud hariduse, leidnud stabiilset sissetulekut võimaldava töökoha, lahkunud vanematekodust, loonud oma perekonna ja hoolitseb oma lapse eest.

Töötee. Maria (30-34) töötab organisatsioonis A juba 7 aastat. Pärast keskkooli lõpetamist ta ei olnud kindel, mida tahab edasi teha, ja läks kaubandusse tööle kassapidajana. Ta jätkas osajaga tööd ka siis, kui asus ülikooli õppima sotsiaaltööd. Pärast pettumist erialas ja ülikooliõpingute katkestamist jätkas ta tööd teises kaubandusorganisatsioonis. Töö on tema jaoks mõttekas, kui on vajalik teistele.

Minu jaoks on tähtis, et ma teen tööd ja see töö on vajalik kellelegi.

Maria meenutab, kui toetavad olid ta kolleegid, kui ta alustas tööd tiimijuhina. Töötamise käigus on suurenenud tema enesekindlus, nii et julgeb ise küsida ametikõrgendust ja palgalisa.

Ma arvan, et päris kiiresti. See on... tänu sellele, et mul on kõrval sellised kolleegid. Kes koguaeg toetavad, kes... võtsid mind kohe siia kollektiivi sisse. Ma mõtlen see tiimijuhni kontor. Et nendel ei ole midagi selle vastu, et saalitöötaja nüüd tuleb... ja istub siin arvuti taga. Nad on alati abivalmis, nad teevad selgeks see, mida mina ei saa aru... Tänu nendele on väga palju arenenud, et isegi... kui ma siit lähaks ära, ma tunnen, et ma nüüd saan kõrgema koha ja palga endale küsida. Varem mul ei olnud mõtet midagi muud kui ainult saalis küsida. Nüüd ma saan aru, et see on ka võimalik.

Maria märgib ühte organisatsioonikultuuri elementi, mis soodustab töökohal õppimist ja vastutuse võtmist – karistamise puudumist eksimuste korral. Ettevõtte pakub finantsilist abi oma töötajate eesti keele õppel. Maria ise on kasutanud kõiki informaalset õppe võimalusi – suheldes kolleegide ja klientidega - oma eesti keele oskuse arendamiseks. Omalt poolt pakub ta vene keele praktiseerimise võimalusi oma kaastöötajatele. Marial on tugev organisatsiooni-identiteet, ta tajub, et ettevõtte pakub paremat töökeskkonda kui konkurendid, tajub isiklikku toetust ülemuste poolt ja kolleegide vastastikust abistamist.

Kõige positiivsem, ma arvan, see, et... oli selline juhataja, kes mingi päev märkas, et mul on isiklik probleem, mida ma ei räägi kellelegi ja ta märkas seda ja ta väga korrektselt niimoodi kaugelt ütles mulle, mida ta soovib. Ta nägi mingi lahendus. Aga nad on nõus aitama mind kohe siin. Igaüks teab midagi rohkem. Ja see, kes teab rohkem, see õpetab ühte asja, teine teist asja...

Mariale meeldib avatud suhtlemine ja hierarhiiliste suhete mitterõhutamine töökohas.

Ma arvan, et inimene peab ise avalik olema, siis need kolleegid saavad temale aidata ja tunda ennast nagu kodus. Aga kui... Meil on ka selliseid inimesed, kes on väga kinnised. Ma arvan, et nendel on ebamugav tööl käia. No need inimesed on teistes töökohtades ka, nad on lihtsalt sellised... Kui sa ise ei ole avalik, siis sa ei sa koputada, et tee mulle ust lahti.

Maria agentsus töökohal: haavatavate klientide tähele panemine ja nende erikohtlemine.

Või näiteks kodutu inimesed... Kunagi Mustamäel ma töötasin kassas. Ja kõikidele kassapidajatele muidugi ei meeldi, et nendel on oma see lõhn ja nad on mustad ja ma tean, et nendel on võimetus minna, vahetada riided ja pesta ja võibolla juba ei ole soovi. Aga seal oli üks selline naine, kes iga päev ostis ühe ja sama salati ühel ajal. Selle taaratšekiga.....Ja siis ta oli nii rõõmsameelne, ma iga päev soovisin talle head isu... Mulle ta nii meeldis, et oli nähtav, et tal ei ole kodu, ei ole raha, aga ta püüab natukene... ise ennast hoolitseda, midagi teha, ta on väga viisakas... Võibolla tal on ka kõrgharidus, kunagi olnud korter, pere – kes teab, miks ta on selline praegu. Huvitav on. Jah.

Haridustee. Õppis ülikoolis mõnda aega sotsiaaltööd, aga pettus erialas ja jättis õpingud pooleli.

.. kui ma lõpetasin kooli, siis mul olid juba mõtted, et mina ei ole kindel, milline... eriala sobib mulle rohkem. Siis ma ei läinud kohe õppima, ma töötasin üks aasta..., siis läksin ülikooli, siis ma teadsin täpselt, mida ma tahan. Ja pärast sain aru, et see oli vale valik. Et tahaks küll, aga mina ei sobi., See on minu jaoks väga huvitav, aga edasi terve elu selle erialaga ma ei saa.

Ei, see oli minu isiklik valik. Ma lihtsalt ei tahtnud enam just seal õppida ja mõtlesin, et ma pärast lähen teise ülikooli. Ja niimoodi kiiresti elu jooksis teisele rajale – pere, laps ja kõik jäi niimoodi.

Formaalne kooliharidus ei suutnud Mariale anda rahuldavat eesti keele oskust, keeleoskuse omandas ta informaalsetl töökohal õppides – suheldes kolleegide ja klientidega. Seda võib pidada Eesti kontekstis oluliseks saavutuseks.

Mina õppisin väga halvasti eesti keelt koolis. Sest meil lihtsalt mitte ühel õpilasel ei olnud huvitav. Meil oli selline õpetaja. Ja siis gümnaasiumis meil tuli... eesti keele õpetaja, eestlane, kes oli väga huvitav, kellel oli suur soov meid õpetada. Ja kahjuks ta läks ära siis, kui meil oli kaheteistkümmes klass. Ja tuli teine, kes... kes lihtsalt käis tööl. Ja siis oli väga suur vahe – mul oli tunnistuses see hinne kolm, aga eksamitulemus oli umbes kaheksakümmend palli. Ja siis oli suur küsimus koolis, et miks nii suur vahe on. Aga eesti keelt ma tegelikult õppisin tööl. Suhtlesin kolleegidega iga päev ja vaatasin, kuidas kliendid räägivad, kuidas nad räägivad... Aga siiamaani on väga naljakas: kartulijahu. Kust ma tean – mis asi see on. Ma vaatasin, et kas see on nisujahu, riisijahu... Pärast tuli välja, et see on see... tärkliis. Jaa. Aga siis me teame, et üks ei oska vene keelt, helistab mulle, mina ei oska soome keelt, helistan talle ja niiviisi me töötame. See on väga huvitav.

Koolis olid arusaadavad need reeglid, mida me kirjutasime. Aga mul ei olnud sõnavara eriti ja siis kõik need kääned... Ma tean, et siin on selline lõpp, tuleb, ja siin on selline. Aga kuidas seda... rääkides tuleb, kuidas ma ütlen seda, seda ma õppisin tööl. Alguses oli raske. Koguaeg mõtlesin kassas, et nüüd küsib midagi ja mina ei saa aru. Aga oli niimoodi ka ja paljud inimesed, kui näevad, et mina ei saa aru, siis nad proovivad vene keeles midagi ütleva. Ja kui ma ise käin poes, siis ma näen, et müüjad proovivad vene keeles rääkida. Kui mina tahan eesti keeles rääkida, nad juba räägivad, et "Me käime kursustel, meil on vaja praktikat, tohib, ma räägin vene keeles?"

Pere ja kodu. Pere (mees ja 6-aastane laps) on praegu Maria elus tähtsaimal kohal, millega kohandab kõik muud eluplaanid.

Eesmärgid. Kui laps suuremaks kasvab, ei välista Maria haridustee jätkamist ülikoolis. Kaalumisel on erinevad erialad, ka välismaal õppimine. Maria on teadlik, et karjääritõusuks on kõrgharidus vajalik, kuid ta ei kavatse terveks eluks kaubandusse jääda.

Mul ei ole mõtet terveks eluks kaubandusse jääda. Mitte sellepärast, et see on halb töö! Aga lihtsalt, et huvid muutuvad elu jooksul. Võibolla... kunagi prooviks selle kauplusejuhataja tööd. Aga ma näen juba siin, kui raske see töö on! Et võibolla natukene teist, rahulikumat tööd.

Riskid. Vene koolide lõpetajate eesti keele mittepiisav oskamine

Inga - edasipüüdlik noor

Kokkuvõtlikult. Inga elu struktuur on stabiilne, ta on saavutanud enam kui kolm täiskasvanuea ülesannet.

Töotee. Inga (26-30) töötab organisatsioonis A, see on tema esimene töökoht. Pärast kahe rakenduskõrgkooli lõpetamist tundis ta, et õpitud erialad ei vasta siiski tema kutsumusele ja kandideeris hoopis juhi-praktikandi programmi organisatsioonis A, vastates juhuslikult märgatud kuulutusele töösingute portaalis. Inga läbis edukalt 3-voorulise konkursi ja võeti vastu juhikoolituse praktikandiks (Trainee programm). Inga on entusiastlik ja valmis kõike uut õppima ja proovima. Ta tajub praegust tööd kui trampliini võimalikuks arenguhüppeks. Tööle asumine läks sujuvalt, sest organisatsioon, ülemus ja kolleegid olid abivalmis ning Inga ise on hea suhtleja ja meeskonnatöötaja. Inga kirjeldab organisatsioonikultuuri kui inimeste arengut ja ühtsustunnet soodustavat.

Siin on ju võimalus edasi areneda. Näiteks tavalisest kauba väljapanijast võid sa areneda tiimijuhiks. Võimalust on alati. Et sa saad kandideerida ju firmasiseselt ka ja see kõik on alati teretulnud./.../ Selles suhtes on see kliima nii, et ikkagi nagu ühte jalga käime. See on nagu kõige olulisem selle keti juures. /.../ Minu jaoks on see enesearendus hästi oluline. Sest kui sa ise jääd toppama, siis... sa muutud liiga rutiinseks, siis ei ole see enam... see. Et peab olema seda, mida sa... Kui sa teed midagi, siis sa pead seda armastama, seda tööd realselt.

Eksperti eeskuju. Inga toob eksperti näiteks oma mentori, ühe keskastme juhi, kes on alustanud kassapidajana ja oskab teha erinevaid töid kaupluses. Eriti hinnatud on tema isikuomadused – suhtlemisjulge ja -konkreetsus.

Jaa, ja ta on julge ja suhtleja ja... Vot see suhtlemine juba, et see on olemas, et sul peabki olema seda, et öelda asju välja. Mida sa mõtled ja arvad asjadest. Et see on nagu hästi oluline. Et kui sa juba koosolekul oled, siis sa pead julgema rääkida midagi, mitte niimoodi, et ma olen kõigea nõus. Et sa pead nagu teadma, miks sa seda... Sa pead oskama põhjendada, miks sa nii arvad. Et see kõik on hästi oluline.

Haridustee. Inga on juba keskkooli ajal otsinud mitmesuguseid enesetäiendamise võimalusi.

Kui ma kaheteistkümnendas käisin, siis ma õppisin ka Mainoris igast asju, erinevaid, et mul on nagu see, et erinevaid kursuseid... oli juba, et klienditeenindust oli tegelikult juba samal ajal ja samal ajal oli ka etiketti ja natuke ka raamatupidamist ja,... (naerab) Et mul oli kõike natuke kõrvalt /.../

Et jah, keskkooli aeg oli tegelt hästi palju õppimist ja oligi just see trenn, et see oli hästi oluline minu jaoks sel ajal. Aga võibolla just see, et need kursused olid ka tegelikult, sest see oli... Koguaeg oli niimoodi, et hästi paigas oli kõik, et päev oli koguaeg paigas. Et igav ei olnud.

Ingal on kaks rakenduslikku kõrgharidust ja ühel õppepraktikal olles oli tal võimalus tegelda erivajadustega lastega, mis jättis talle sügava mulje.

Aga see erivajadustega laste asi, et see jättis, jah, mingil määral hästi sügava jälje /.../

Et sa mõistad palju rohkem kedagi muud. Et tavaelus sa ei hakka seda kunagi võibolla mõistma.

seal oli see, kui sul on päevast päeva see, et kuidas sa peaks tegema, kuidas sa võiks olla ja sa pead mõtlema rohkem, et... teise inimese peale. Et rohkem paneb mõtlema. Hästi palju rohkem. Et kuidas oleks tal hea. Ja see on nagu nihuke... võibolla kõige sügavam asi, mis jääb mind saatma minu elus. Sest nüüd ma näen neid inimesi, et paljud tulevad ikkagi rääkima ja see on see, et öeldakse, et tegelikult erivajadustega inimene... Väga paljud ei jää mäletama inimesi, aga praegusel juhul mingil määral ma ei... et jäin ikka nagu kuidagi

Ka teise eriala omandamise järel ei asunud ta erialasele tööle (ehkki töökohta pakuti), vaid otsis kolmandat võimalust.

Pere ja kodu. Inga on pärit väikelinnast, keskmiste võimalustega perest.

Harrastused vabatahtlik tegevus. Juba kooliajast alates on Inga käinud regulaarselt mitmesuguste võitluskunstide treeningus, jätkab ka praegu rühmatreeningutes käimist.

mul on trennid kohe peale seda tööd paika pandud, et ma nagu ei... Noh, ma olen seda meelt, et tööelu on tööelu ja eraelu on eraelu - need peavad olema lahus.

Eesmärgid. Inga põhimotiiv on õppimine ja uute kogemuste omandamine. Tema strateegiliseks eesmärgiks on ülespoole liikuv karjäär samas organisatsioonis – saada regioonijuhiks.

ma ise tunnen ka, et kui ma midagi teen, siis ma tahan seda kohe ja korraga, mitte niimoodi, et kuskilt poolt midagi natukene ja midagi siit ikka ei tea ja... Et tahaks kohe korraga hakata pihta kõigega. Sa näed siis palju rohkem asju.

Kui ma saan pidevalt edasi areneda, siis kindlasti. Selles mõttes regioonijuht vastutab väga paljude asjade eest ja noh, ta saabki käia välismaal ja rääkida meil veel kõrgemate isikutega ja kõik see. Et kui ma saan ise edasi areneda, siis kindlasti. Minu jaoks on see enesearendus hästi oluline. Sest kui sa ise jääd toppama, siis... sa muutud liiga rutiinseks, siis ei ole see enam... see. Et peab olema seda, mida sa... Kui sa teed midagi, siis sa pead seda armastama, seda tööd reaalselt.

Samas on ta paindlik oma tulevikuootustes ja valmis uuteks väljakutseteks organisatsiooni sees.

Et võibolla mõnes mõttes sa võtadki nagu hüppelauana kõike seda asja. Et me ei tea kunagi, et mis tuleb või mida pakutakse. Et kui firmasiseselt võibolla juba pakutakse, et näiteks kontori poole pealt, et ostu poole pealt hakkad näiteks tegema mingeid asju võibolla... Et kõik see on nihuke lahtine. Et praegu ongi see, et sa ei tea ka nagu täpselt, mis saab edasi.

Pikaajaliste plaanide hulka kuulub ka edasiõppimine ja oma firma loomine.

Ma mõtlen magistrantuuri peale. Praegusel juhul. Ja see läheb kas finantsi poole peale vist natukene rohkem. Et ma mõtlen natuke juba selle peale rohkem./.../

Ma väga pikki plaane ei tee, sellepärast et tavaliselt need hästi pikaajalised plaanid kipuvad läbi kukkuma. See on muudest asjadest kinni. Aga mingil määral ma tahan oma firmat luua. Et isegi tunnetan, et see on nagu natuke... Mulle meeldib ise ka juhtida, et kui sa teed need otsused päris ise. Et... natuke ma mõtlen oma firma peale. Aga samas Prisma on nagu selles suhtes hea, et sa saad siin kõike. Sa saad selle hüppelaua. Väga hea hüppelaua. Et mingil määral ma näen võibolla just firma valdkonnas.

Inga elupõhimõte – olla positiivne ja võtta elult mida saad – sobib hästi kokku organisatsiooni kultuuriga.

Ma ei tea, minu arvates võibolla ongi see, et püüa võtta kõike elust, mida sa saad. See on nagu kõige tähtsam. Ja ole lihtsalt positiivne.

Siiri - vahelduse otsija

Kokkuvõtlikult. Siiri osaleb noore juhi väljaõppe programmis, kasutab arenguvõimalusi organisatsioonis ja väljaspool seda. Tööelus otsib ta loomingulisi väljakutseid ja vaheldust.

Töötee. Siiri (31-35) töötab organisatsioonis A juhi-praktikandi (algaja juhi) kohal. Trainee-programm on mõeldud andekate noorte töökohal koolitamiseks juhtideks ja arendajateks. Siiri alustas oma tööted alles 25-aastaselt – töötades algul sekretärina ning jätkates avalikus sektoris ametnikuna. Praegust organisatsiooni tajub ta kui inimeste erialast arengut toetavana ja kõigile soovijatele karjäärivõimalusi andvana.

Siin on, mis väga hästi on töötanud ja mille peale ettevõtte panustab ka, et antakse oma töötajale arenguvõimalus. Et kõigepealt otsitakse ikkagi kauplusest seest neid kirkaid kriite, kes sobiks, ja siis alles hakatakse mujalt otsima. Igal pool ei ole võibolla võimalik ka, et näiteks IT-sektor, et siin... Et kui ei ole siin selle oma spetsialiteediga inimesi, et siis... siis tulebki väljast otsida. Aga siin on vahetusevanemad ja infokassa töötajad ja vastutavad - selles osas on küll karjäär võimalik, kui olla tubli ja tahta areneda. Kõigile, kes ise annavad signaali, et nad tahavad, nad on valmis, nad on motiveeritud - kõigile antakse võimalus edasi areneda. On selliseid, kes ei olegi huvitatud, talle meeldibki see oma kindel rutiin ja ta ei tahagi kuskile, eksju, edasi liikuda, siis need saavad rahulikult olla. /.../Meil on kõik töötajad väärtuslikud! Seda kõige esimest... lüli on ju ka vaja, et... Palgateema on kindlasti ka üks komponentidest, aga... No, mis jutud on liikunud, et siis tööaeg ja suhtumine töötajasse, et tegelikult siin ettevõttes on... võrreldes konkurentidega - neist parem! Et inimene on nagu rohkem väärtustatud ja... ja noh... /.../Ma ise tunnen, et mina olen väärtustatud, teiste eest on kehva rääkida, aga... ma näen, et tähelepanu pööratakse sellele, et kõik oleks tööalaselt pädevad, neile antakse vahendid, neid õpetatakse...

Siiri kohanemine töökohal on olnud edukas, mida kinnitas vahetu juht arenguestlusel. Siiri ise tajub arengut ja tunneb, et tema enesekindlus on suurenenud – nii enda edusammude kui positiivse tagasiside mõjul.

No... ülemused on kõik minuga alati väga rahul olnud. Et eks ilmselt siis ka see nõ tagasiside, see kiitus, positiivne, mis tuleb, et sa näed, et "Saingi hakkama!", et järelkult ma siis olengi tubli. See on, ilmselt jah.../.../ noor, kes alustab tööelu, loomulikult on... Võibolla ei julge teatud teemadel rääkida, ei tunne ennast nii asjalikult, ei oskagi võibolla paljusid asju, et väga suur oskus, mis on omandatud, on see, kui sa ise paistad jube enesekindel ja sihuke tead-mis-räägid välja, siis usutaksegi, et nii on. Et noored nagu... (naerab) Jah, et see on üks osa, jah. Sihuke psühholoogiline areng on ka... Üks asi on need reaalsed oskused, aga teine asi on see... enesekindlus ja see, mis on ajaga juurde tulnud.

Siiri on sisemiselt motiveeritud – töö peab olema vaheldusrikas ja huvitav, pakkuma väljakutseid ja nõudma loovat lähenemist. Ta on valmis tööd vahetama, kui see muutub rutiinseks või igavaks.

Seda küsis ka mu ülemus arenguestlusel ja ma vastasin talle niimoodi, et "Ma ei sea endale mitte mingisuguseid piiranguid." Et siis, kui ma tunnen, et minu jaoks on aeg edasi liikuda, siis ma liigun. Aga ma ei oska seda praegu ennustada niimoodi. [689] /.../ Et jah, vaheldus ja uued situatsioonid on need, mis minusse nagu energiat süstivad ja mind motiveerivad, et kui jääbki väga platooniliseks ja rutiinseks see asi, et siis... /.. / Ma olen nii imelik inimene vist, et prestiiž ei ole... nagu minu jaoks... Minu jaoks on pigem nagu... oluline see, et põnev oleks, et ma tunneksin enda jaoks neid väljakutseid, et... et tegelikult ma tajungi seda, et kui mul läheb igavaks ja ma ära tüdinen, siis ma hakkangi vaatama. Et... jah, siin on põnev. On küll. Ja on neid asju ka, millega ma mõtlen, et "Miks ma sellega tegelema pean?" No personalihaldus, graafikud... Aga jah, see on üks osa sellest tööst, et eks ma siis teen need asjad ka ära. (naerab)

Haridustee. Esimese töö kõrvalt lõpetas bakalaureuse õpingud, praegu õpib magistrantuuris. Vahetas eriala, sest esimesena omandatud erialal ei olnud võimalik tööd saada (puudus erialane kogemus), uuel võeti aga tööle ka ilma kogemuseta.

Pere ja kodu. Pärit materiaalselt kindlustatud perekonnast. Praeguseks on ise loonud oma perekonna, milles on 2 last.

Harrastused. Pärast keskkooli lõppu veetis mitu aastat reisides.

Noh, nagu noortel inimestel ikka, siis... ei olnud tahtmist ennast kohe siduda mingi kindla ettevõtmisega, et saigi nauditud vabadust, käia reisimas, vaadata, mis maailmas toimub. Et... jah, reaalselt kahekümneviieselt siis... alustasin alles niimoodi stabiilselt... töötamist. Jah.

Siiri on iseseisvalt õppinud paljusid asju, tal on palju harrastusi, millega küll hetkel väikeste laste kõrval ei ole aega tegelda. Eriti rõhutab Siiri vaimsete otsingute ja enesearenduse olulisust, mis pakub sisemist vabadust, vaimset tasakaalu ja eemaldumise võimalust igapäeva askeldustest.

Eesmärgid. Rahateenimine või karjääri edendamine ei ole esmatähtsad tema jaoks. Siiri on valmis otsima uut tööd, kui praegune ei peaks enam innustama.

Et noh..., hingelisel tasandil, et enda jaoks teadvustada, et miks ma siin maailmas olen, et... Et see, jah, aitab nagu paika loksuda, aga see on teema, millega... No noored ei keskendugi sellele ja neil ongi muud huvid, see tuleb nagu hiljem, see enda maailmapildi läbimõtlemine.../.../ Hingerahu on tekkinud ja ei

ole sellist stressi, et "Ma pean!" Ja suur kohustus ja... peab olema seotud, et "Issakene!", et kui ei tööta üks päev, et siis ei tööta ja siis on teised... asjad, millele keskenduda. Kõige olulisem siin maailmas ei olegi see töökoht või sissetulek või... On õnnestunud sättida ka sedasi, et ei ole finantsilisi kohustusi - ilmselt see on ka aitab stressi maandada.

Tema jaoks on esmatähtis enda vaimne areng ja oma koha leidmine maailmas.

Teine on ka see, et see... nõ isiklik hingeline, emotsionaalne, psühholoogiline areng, et... et... noh... Et kui ma kunagi mõtlesin, et "Issand-issand, ma pean kindlasti tööl käima, ma pean kindlasti..." - sellega tekitasin stressi omale. Praegu olen läbi erinevate kanalite ja harjutuste selleni, et ma ei ole stressis, et ma tean, et mul ei ole kohustus end millegagi jäädavalt siduda, ma olen tegelikult vaba... See on täiesti teine teema, aga põhimõtteliselt ma tunnen, et see on nagu... See kuidagi aitab, noh, hingelisel tasandil enda jaoks teadvustada, miks ma siin maailmas olen... See, jah, aitab nagu paika loksuda. Aga see on teema, millega... No noored ei keskendugi sellele ja neil ongi muud huvid, see tuleb hiljem, see enda maailmapildi läbimõtlemine./.../ Jah. Hingerahu on tekkinud ja ei ole sellist stressi, et "Ma pean!" Ja et peab olema seotud, et "Issakene!" - kui ei tööta üks päev, et siis ei tööta ja siis on teised asjad, millele keskenduda. Kõige olulisem ei olegi see töökoht siin maailmas või sissetulek... On õnnestunud sättida sedasi, et ei ole nõ finantsilisi kohustusi, ilmselt see on üks põhjus, mis aitab stressi maandada.

Oma kogemuste põhjal iseloomustab ta kaubandussektorit kui sobivat hüppelauda paljudele

Küll minu enda üksuses on olnud üliõpilasi, kes ongi lahkunud peale diplomi saamist. Leiavad omale erialase väljakutse. Et see on siis nõ hüppelaud, mis... aitab sissetulekut saada ja on paindlik tööaja mõistes.

Oma kogemustele tuginedes rõhutab ta noorte oskusliku juhendamise tähtsust.

Praegu on suveabilised ja noored, et hästi neile niimoodi... pudistada, et alguses on see vajalik, et... Kui see on neil veel esimene töökoht, et siis... ei tekiks seda hirmu kaubanduse ees. Seal on tähtis sõbralik, sihukene, olemine, et kedagi nõ risti ei lööda. Et... kui on mingisugune probleem, siis räägitakse ja... Et pigem oleme lahendustele orienteeritud. See on inimlik, et kõik eksivad, lihtsalt, sellele inimesele teada anda, et... sedasi ei ole hea, et teeme teistmoodi.

Tarmo - ennast otsiv 'igavene üliõpilane'

Kokkuvõtlikult. Tarmo agentsus on suunatud õpingute valdkonnale. Tema tööalane karjäär on olnud kirju ja katkendlik ning õpingud on andnud peamise identiteedi.

Töötee. Tarmo (35+) töötab organisatsioonis B logistikakeskuses komplekteerijana. 10 kuu eest valis ta selle suhteliselt lihtsa töö pragmaatilistel põhjustel – kindlustamaks endale regulaarne sissetulek ja ametlik tööleping (peale aastaid kestnud prekaarset olukorda) ning piisav aeg paralleelseteks ülikooliõpinguteks.

Ei. See oli puht... praktilistest vajadustest lähtudes, et leida tööturul väljund ja et leida oma ka... siis püsiv sissetulek. Sest mul ei ole aastaid püsivat sissetulekut olnud. Kui oleks tööturu olukord veidi teistsugune, siis tõenäoliselt ma ei oleks selle ameti peal, sellel tööl. Ja on võimalik, et kui tööandjal oleks valida, siis ta valiks sinna teistsuguseid inimesi. Kuigi seal ei ole kõigi mu oskuste täielikku kasutamist, ja pluss siis saada sealt siis pidev sissetulek ka, sest üks asi ka, mis tekitab võibolla veidi

ohuteguri, kui ma hakkasin kandideeruma, oli ka see, et ma ei olnud tol hetkel... Jah, tol hetkel polnud ma peaaegu viis aastat palgatööd teinud. See määras ka.

See töö on tunduvalt madalam tema kvalifikatsioonist ja oskustest. Varem on ta töötanud vabakutselisena, ajakirjaniku ja (mälu)kultuuritöötajana, aga olnud ka töötu. Enne praegust töökohta töötas ta mustalt, ilma töölepinguta. Infot laotöö kohta sai ta ühelt tuttavalt. Sellele töökohale kandideerides varjas ta strateegiliselt oma kõrgeimat haridustaset ja mainis oma CV-s vaid kutseharidust. Ta varjas ka varasemaid intellektuaalse töö kogemusi, vältimaks ülekvalifitseerumise riski. Samas on ta oma kaastöötajate seas kohanud üleharitud loomeinimesi. See on tema elus esimene füüsiline töö ja esmakordselt kaubandussektoris. Võrreldes tema varasemate töökohtadega on siin palk suhteliselt hea, ent Tarmo teadvustab, et ta ei saa siin kaugeltki realiseerida oma intellektuaalset potentsiaali. Olukorraga kohanedes leiab ta meeldivat praeguses füüsilises töös, sest see on tema arvates tervislik. Talle meeldib see, et oma lihtsa tööga saab ta olla inimestele kasulik. Tarmo hindab rahulikku ja sõbralikku töökeskkonda.

Et mulle meeldib see töö sellepärast, et see on minu tööelus üks parema töökeskkonnaga kohti. Kuigi... Et oleks see töö olemus ka vastuvõetavam, et siis võiks see täitsa ideaalne töökoht olla. Aga töökeskkond on suhteliselt hea. On üsna hea, et selle tõttu... No kui vead on, siis öeldakse konkreetselt, aga niisama õiendamist ei ole. Mis võib kippuda avalikus sektoris näiteks olema.

Laotöölise jaoks ei paku organisatsioon erilisi õppimise ja arenguvõimalusi, erinevalt koolitusvõimaluste pakkumisest valgekraedele.

Ei, seda küll, aga ütleme, et selle tõttu on seal teatud selline lõhe, et neid laoinimesi ei nähta nagu karjääri tegemas, et võibolla kontorirahvas on selline, et võibolla nendele sobivad erinevad koolitused, et nendel ongi seal, jah, koolitused, aga laoinimesi ei nähta, et nad laost välja läheksid.

Organisatsiooni iseloomustab püüde lõimida pagulasi ja puuetega inimesi.

Jah, töövõimereform. Sest ma tean, et igal juhul laos töötab suht palju puuetega inimesi, kellel on see puude... Mis asi see on siis, puudepaber või? See tunnistus on igal juhul olemas, aga noh, kui neil on kaks kätt, kaks jalga otsas ja nägemine ka piisav, et saavad seal arvutis... Et kõik need muud probleemid ei ole määravad. Et kaks kätt, kaks jalga sellepärast, et sa saad neid asju nagu tõsta, noh, näha ka ja nii palju on kõrvakuulmist ka, et... Ja ülejäänud puuded ei ole olulised. Selle koha pealt.

Tarmo iseloomustab oma töökohal kohatud laotöö eksperte läbi nende entusiasmi ja tööinnu, mille allikas võib olla ka tööväline

... Ja noh, nad saavad ennast välja elada kuskil peale tööd mingil muul moel, mis annab neile nagu selleks tööks indu. Ja mis nad... ekspertideks teebki - ongi see, et neil on sära silmades! Nad tulevad tööle, nad naudivad seda just selle koha pealt, et nad teevad seda tööd..., ma ei tea, mõnuga! Mul on sihuke tunne ka, et selle sära võibolla annabki mingi tööväline tegevus, et sa saad nagu selle finantsilise toe või selle... Ma näen nende nelja juures, et nad on võimelised millekski enamaks. Sest seda tööd võib teha suhteliselt madala haridustasemega ja ei pea ju nii kiiresti tegutsema praeguses tööturu olukorras. Aga kui ma vaatan nagu... Võimalik, et näiteks pere on seal taga... Ma ei tea kõigi pereseisu, et noh... Et äkki aitab nagu... Sest ma tean ühel juhul, et kui nüüd juba viies inimene sisse tuua, kellel on pere ja kes teeb jälle selletõttu suhteliselt palju ületunde, et välja tulla omadega.

Haridustee. Tarmo haridustee on olnud käänuline. Peale keskkooli lõpetamist proovis ta mitu aastat eri ülikoolide riigieelarvelistele kohtale astuda, kuid jäi konkursi tõttu välja.

Aga siis, kuna mul oli ka kaks kogemust, et ma ei saanud ülikooli sisse... Kusjuures ennem seda olin ma proovinud korra ka [muu kõrgkool], ja seal olid mingi [humanitaarvaldkonna eriala] ja [sotsiaalteaduste eriala] vist eraldi, aga seal olid samuti konkursid niivõrd suured, et... et ei õnnestunud sisse saada. Et siis lihtsalt... Kuna vahepeal olid tulnud ka riigieksamid, aga need riigieksamite punktid ei olnud mul niivõrd... tugevad, siis peale kolmanda ülikooli sisseastumiskatse luhtumise järel, et siis ma juba teadsin, et mul ei jää muud üle: kuna tahtmine oli õppida, siis ma valisin kutsekooli, aga raske oli leida sellist valdkonda, mida... võiks õppima minna.

Tarmo valis alternatiivse haridustee ja lõpetas kutsekooli elusloodusega seotud erialal. Siiski ta ei alustanud tööd kutsekoolis omandatud erialal ega jätkanud õpinguid bioloogia suunal (nagu seda soovis ema), vaid püüdis uuesti alustada ülikooliõpinguid soovitud humanitaarsetel erialadel, omandades magistrihariduse ja läbides magistriõpet teisel erialal. Et Tarmo oli pärit vaesest perekonnast, oli tema jaoks tähtis õppida just riigieelarvelisel kohal. Pärast mõnda aastat töötamist ja töötü olemist astus ta uuesti ülikooli, seekord sotsiaalteaduse erialale. Üliõpilase identiteet on tema jaoks kõige olulisem. Tal on õnnestunud ühitada täiskohal töötamine ja ülikooliõpingud mitte ainult ajaliselt, vaid ka sisuliselt – valides praktika ja lõputöö materjali kogumise kohaks praeguse töökoha.

Pere ja kodu. Piiratud ressursid, vanemad keskharidusega, ema kaubandusega seotud. Tarmol endal ei ole peret.

Harrastused. Praegu ei ole Tarmol töö ja õpingute kõrval aega harrastusteks.

Eesmärgid. Tarmo tulevikuplaanid on veel ebaselged – uusi võimalusi pakub nii varsti omandatav uus magistritasemel eriala (mida saaks rakendada ka praeguses organisatsioonis) kui vanaemalt päranduseks saadud maja. Leida oma haridusele vastav ja piisavat sissetulekut võimaldav töö ning pere loomine võiksid olla tema järgmised arenguülesanded.

Kriitilised olukorrad ja toimetulekuviisid. Tarmo toob kriitiliste olukordadena välja need, mis temast ei ole sõltunud (vanemate lahusus, vanaema surm) ja tema enda agentsusest tulenevad olukorrad (positiivne õppimiskogemus kutsekoolis, riigieksamite tegemine, lõpetamata ajalooõpingud). Tarmo paistab silma sihikindlusega ja sisemise õppimismotivatsiooniga ning püüdega soovitud erialasid õppida kõige kiuste. Töö on toimetuleku vahend, tähenduslikud kogemused annab enesetäiendamine.

Mirtel – varane tööle asumine õpingute kõrval

Kokkuvõtlikult. Mirteli elu struktuur on kestlik, ta on jõudnud täita kaks täiskasvanuea ülesannet – leidnud regulaarse sissetulekuga töökoha ja püsipartneri. Lähitulevikus kavatseb ta lahkuda vanematekodust ja lõpetada gümnaasiumi. Tal on oma suure pere toetus.

Töötee. Mirtel (20-24) töötab klienditeenindajana organisatsioonis B juba kolmandat aastat. Oma tööteed alustas kohe pärast põhikooli lõpetamist kui osasaajaga kirjasorteerijana, et teenida lisa-

taskuraha. Seejärel töötas kohvikus ettekandjana. Praeguse töökoha, mis asub kodu lähedal, leidis tuttava abiga. Kohanes kiiresti uue töö ja töökohaga ja mõne kuu pärast pakuti talle juba ametikõrgendust – vahetusevanema kohta (millest ta hiljem loobus seoses õpingute alustamisega):

No siis ma läksin kooli, nii et mulle ei sobinud see. Ei olnud ajaliselt võimalik seda vastutust kanda

Ehkki ise edukas töötaja, Mirtel ei armasta tööalast võistlemist:

Aga noh, pigem me väga ei võistle. Või noh, vähemalt mul on ükskõik. Lõpuks oleme me ju kõik üks perekond!

Viide töökollektiivile kui perele osutab organisatsioonikultuuri omaksvõtule. Mirtel armastab oma tööd, kuid ei seosta oma edasist karjääri kaubandussektoriga. Talle meeldib see, et ajaliselt saab ta täiskohal töötamist ja õppimist hästi omavahel sobitada.

K: kas Te peate seda ametikohta enda jaoks pikaajaliseks töökohaks?

V: Ei. Kindlasti mitte. Ei... Ei ole nii... Vahepeal viskab ikka kopa ette või vahepeal on nagu täiesti ükskõik, kui teed seda tööd, et siis..., et siis mõtled küll, et "See ei ole tegelikult üldse minu jaoks!" Vot. Ei, kindlasti mitte./.../

K: Aga kuni kooli lõpuni praegu, et kas Te hetkel näete, et Te tahaksite vahetada töökohta?

V: Praegu kindlasti mitte. Ma kooli lõpetan ära, sest et võibolla ei pruugi leida kohta, kus jookseks kooli- ja töögraafik kenasti ja puhkepäevasad ka oleks, et siis... ei.

Haridustee. Mirtelil on põhiharidus, sel aastal alustas ta õpinguid täiskasvanute gümnaasiumis, mille loodab lõpetada 2 aasta pärast:

K: Pärast põhikooli Te üldse edasi ei õppinud?

V: Esialgu mitte. Siis ma läksin kohe tööle ja siis otsustasin, et tuleb ikka kooli ka minna.

K: Kuidas need otsused sündisid, miks Te alguses ei tahtnud edasi õppida ja läksite tööle...

V: Põhimõtteliselt tahtsin lisataskuraha, et oleks midagi lähemat teha. Aga mingist hetkest hakkas ikkagi see, et see töö ei ole see, mida ma tahaksin terve elu teha, nii et ma tahaks õppida pigem midagi, mida ma tahan.

Selle valiku teeb võimalikuks lootus, et see sobib tema töögraafikuga:

Siis hommikul olen töö ja õhtul lähen kooli.

Tema enda jaoks oli tagasi kooli minek eluplaanide seisukohalt loogiline:

K: [Kuidas] see otsus sinna kooli tagasi minna tuli? Te olite rahulikult ära olnud mõnda aega koolist... Mis selleks vaja oli, et see sündis, see otsus, et "Ma lähen ikka..."

V: No mõte oli põhimõtteliselt koguaeg, et "Nüüd võiks minna!" või siis, et "Ah, lähen järgmine aasta!" või midagi. Aga siis lõpuks oligi, et mis asja ma ootan, et ma lähen lihtsalt ja teen selle ära, et siis saab vaadata edasi, mida teha või tahta või... Ja nii ma siis läksin.

Otsuse keskkooliõpinguid jätkata täiskasvanute gümnaasiumis tegi Mirtel iseseisvalt, ilma perekonna poolse surve või julgustusega.

Jah. Kui tuleb mingi mõte, siis ma pigem teen ära ja... pärast lähen, ütlen teistele ka, et ma nüüd tegin.

Hetkel on õpingud Mirteli elu keskne osa. Töötamine on sellega võrreldes kõrvalise tähtsusega.

K: mis on nagu fookuses, et...? Et mis on nagu keskne, millele Te keskendute kuidagi, et...?

V: No hetkel on see kool kindlasti. Kõige suurem prioriteet. Et tahaks selle ära lõpetada. Aga muud asjad on nihukesed, et ma ei tea... Isegi töökoht siin, et jah, mulle meeldib siin, aga ta ei paku mulle enam midagi uut või midagi sihukest. Et ära ma ei lähe, aga..., jah.

Pere ja kodu. Mirtel elab pealinnas, tal on suur ja sõbralik suurpere kolme vanema venna ja õega, kes omavahel tihedalt suhtlevad. Mirtelil on ka 3 aastat vanem sõber. Ta planeerib lähiajal vanematekodust lahkuda ja elama asuda koos oma sõbraga.

Harrastused. Mirtel kasutab tööandja poolt pakutud sportimise võimalusi ja käib kord nädalas ujumas. Ta armastab matkata ja reisida. Põhikooli ajal käis paljudes ringides.

Kergejõustikus olen käinud ja korvpalli mänginud ja... tsirkusetrennis käisin vahepeal. (muheleb)... Ja kunstiringides olen käinud. Et ma olen ikka natukene midagi teinud. Aga nõ midagi, mis oleks siis püsivalt pidama jäänud, et seda ei ole.

Eesmärgid. Hetkel on kõige olulisem eesmärk lõpetada täiskasvanute keskkool kahe aasta pärast. Edasise tuleviku plaanid ei ole veel eriti selged, mõttes on ülikooliõpingud, oma firma loomine koos sõbraga, suveks Eestist ära kolimine. Ent oma ideaaltulevikus ta enam ei töötakski:

No suures perspektiivis ma loodan, et kunagi ma ei tööta enam. Või on mul töölisel, kes minu eest töötavad. Käiksin reisimas igal pool. Kus vähegi võimalik.

Riskid ja toimetulekustrateegiad. Majanduslik kitsikus, varane tööleminek ja haridustee mittejätkamine. Toimetulekut toetab tööandja julgustus (edutati) ning lootus õpingute jätkamiseks: keskhariduse omandamine ja edasiõppimine, arvestab elukaaslase toega.

Reet - erivajadus(t)ega noor

Kokkuvõtlikult. Reet on 25-29 a. liikumispuudega noor, tal on olnud ka teisi tervisehädaid. Puue mõjutab kõiki tema elualdkondi ja piirab tema agentsust. On pidanud ümber mõtestama oma elueesmärgid ja leppima piirangutega.

Töö. Töötab osakooormusega klienditeenindajana organisatsioonis C (1 aasta). Kasutab tööle jõudmiseks ühistransporti. Töökohta tajub toetavana – nii sotsiaalselt (hooliv ja toetav keskkond)

kui keskkondlikult (ümberehitused ratastooliga liikujatele – tõstuk, kaldteed). Ent teab juhtumeid, kus erivajadustega inimest ei kohelda samas organisatsioonis sõbralikult. Meeldib rutiinne töö. Kuid väsis töökohal kiiresti. Töötamise peamine motiiv – suhelda, olla inimeste seas, tunda end kasulikuna. Raha teenimise motiiv on tema jaoks teisejärguline.

Ega ma sellepärast, et palka saada kuskilt, lihtsalt, et välja minna, teha midagi, kasulik olla ja et mul on kindel ülesanne. Mul rahalised seisud nii-nii hullud ei ole, ma lihtsalt tahan, et kodust välja saada ja midagi teha. Ja noh, natukene taskuraha ka saada, see on tore ju tegelikult!

Rakendas teadlikku agentsust, taotledes töökohta just selles organisatsioonis, mida teatakse kui puuetega inimeste tööle rakendajat. Tegid koostööd Töötukassaga - võttis end töötuna arvele ja läbis rehabilitatsiooni programmi, et töökohta saaks kompensatsiooni keskkonna ratastoolile kohandamise eest. Ei tee tööalaseid eluplaane.

Ma ei oska ka mõelda, et kuhu edasi või mida edasi ja nii ja naa. Et veel olen nii kaua edasi, kuni üldse see pood kinni läheb. Vaatame. Mul on kahtlane tunne, et see võib juhtuda.

...mina, kellel on sügav puue, ma ei pea sul siin töötama! Oma vabast tahtest ja ajast. Võibolla mul töökaaslased olekski sellised, siis mul rahalised seisud nii-nii hullud ei ole. Ma lihtsalt tahan kodust välja saada ja midagi teha. Ja noh, natukene taskuraha ka saada, see on tore ju tegelikult!

Haridustee: vaba aasta pärast põhikooli (NEET-staatust), tööle saamise kursus Puuetega inimeste kojas, mida tajus pingutavana:

Kõik olid vanemad. Mõni oli isegi pensionär! Nendel on kogemust. Nemad teavad kõike. Mina, kes ma alles põhikooli just lõpetasin, siis ma ei teadnud mitte midagi. Ma olin sihukene täiesti roheline leht. Siis oli meil alati õhtul kokkuvõtte ja siis mul oli... Ükskord, ma mäletan, mitte midagi ei saanud aru! See oli nii keeruline ja nii raske: "Mul puudub kogemus, mul puuduvad teadmised sellest teemast, nii et nägemist, on-ju, ja ma nüüd lähen, sest ma olen tõsiselt väsinud."

Omandas kutsehariduse Astangu keskuses (võrreldes vanematega madalam haridustase), kuid ei soovi töötada õpitud erialal, mis tähendaks üksinda kodus töötamist.

Selles mõttes, et kõik käsitöölised on sihukesed kodus nikerdajad, aga mul on see, et ma olen nagu kambainimene ja mind on vaja vot sealt kohast utsitada, et "Palun hakka midagi tegema!" ja ma ei ole kodus üksi nihukene nokerdaja. Et nii, võtame nüüd kätte ja hakkame midagi, ma ei tea, mida, tegema, on-ju. Mul on vaja sihukest ühte kohta ja seltskonda ja siis ma võin teha. Siis on motivatsioon. Aga kodus üksinda - ma ei ole sihukest tüüpi, mul ei ole motivatsiooni

Edasised õpingud formaalhariduse süsteemis tunduvad hetkel kahtlased, sest ei tunne end kindlana:

Ei! Ma ei saagi, sest mul ei ole ju keskharidust. Ja kõik need jutustavad ained ja noh, mu aju lihtsalt ei võta neid kõiki vastu. Et sihukene pingetaluvus... Ja noh, sihukesed loovad asjad... See on nii keeruline! Et see on hästi keeruline minu jaoks. Mina ei oska. Ma ei saa aru.

Vabatahtlik tegevus. On töötanud vabatahtlikuna

Perekond. Toetav ja ressursirikas vanematekodu on võimaldanud reisida. Naudib pereelu stabiilsust, ei kavanda iseseisvat elamist ega oma perekonda.

K: Sa oma pere peale või midagi ka vahel mõtleks või...? Tahaksid Sa oma peret?

V: Ei, sihukest asja ma pole mõelnud. (naerab) Tervis on liiga tuksis, mis võtab nagu mul... ajus kõik igasugused värgid ära. Parem, jah, saaks oma elu niimoodi, et ma ei oleks nii stressis ja...

Olulised mõjutajad. Negatiivseks mõjutajaks oli üks hoolimatu õpetaja kutsekoolis. Töökohas tunneb puudust inimestest, kes teda algul sõbralikult toetasid.

Sellepärast ongi, et ma võtan siis nad kõik endale nagu hinge ja südamesse nagu kõik. Need toredad inimesed. Ja just läks meil üks, kes oli kõige-kõige esimene, kes mind nagu nägi ja... Läks minema, jah. Ma ei teagi, miks. Ja kuidas ja nii ja naa ja... Et see on nagu... Seda, ma tunnen, ma elan veel kõige rängemalt läbi. Et teda nagu enam ei ole seal.

Agentsus. Füüsilise puude tõttu on Reet suhteliselt vaba ühiskondlike ootuste suhtes (ealised, sotsiaalse grupi, soonormid), seab ise endale sobivad eesmärgid. Töökohas on teinud ettepanekuid töökeskkonna parandamiseks.

Eesmärgid. Lapsepõlve unistused olid kõrgelennulised (ülikooliharidus, modellina töötamine). Täna jaoks vaatab ta neile eneseirooniliselt tagasi.

Ma enam ei tea! Jah, väiksenäena olid mul igasugused... Pikk nimekiri asjadest, kelleks ma tahan saada ja... ja mis must kõik saab, on-ju..... Ja siis mul oli ka, et "Ma teen selle nõmeda lasteaia ja kooli läbi ja lähen ülikooli! Ja olen täpselt samasugune modell!" Ja vot, siia olen ma jõudnud! Ha-ha-haa. Ei, ma kunagi mõtlesin, et "Vot, siia olen ma jõudnud. Ülikooli küll, aga lastetuppa ja niisama uitan siin ülikooli peal ringi.

Selged eesmärgid hetkel puuduvad.

Ma ei oska ka mõelda, et kuhu edasi või mida edasi ja nii ja naa

Kriisiperioodid. Eriala valik kutsekoolis oli keeruline. Korduvad haiglas viibimised lapsena olid füüsiliselt ja vaimselt kurnavad. Ka praegu kogeb ta sageli stressi:

Stressitase ja see. Ma tundsin, et ma ei jaksa enam. Või noh, ma tunnen, et mõni päev on selline, et ma tunnen juba hommikust peale, et "Täna ei ole minu päev! Saagu see päev juba läbi!", /.../ Mõni päev ma olen nii väsinud, mul on nii tülpimus, mul on nii... Mul on kõigest nii suva! Reaalselt! Mul on kõigest nii suva ja ma nagu...

Toimetulekustrateegiad. Reet on toime tulnud tänu enda agentsusele ja ressursirikka perekonna toele. Abi on tööandja poolt riiklike meetmete toel tehtud töökoha kohandamisest.

Richard - eneseotsingutesse takerdunud püsimate noor

Kokkuvõtlikult. Richard (35-39) on täiesti pühendunud tööle, oma peret tal ei ole. Õpingud kahes kutsekoolis (üks jäi pooleli) ei ole kaasa toonud rahuldavat eriala. Sage töökohtade vahetamine. Teenindussektoris töötamisel perspektiivi ei näe seoses tööde robotiseerimisega. Ei taotle ka karjääriredelil ülespoole liikumist. Kavandab järjekordset elupööret uue eriala omandamise kaudu. Eneseteostus lähisuhetes ja perekonnaelus on jäänud seni täitmata eluülesandeks tema elu struktuuris.

Töotee. Töötab teist aastat organisatsioonis D. On kaubanduses ka varem töötanud (kutsekoolis õppimise ajast alates), vahetab töökohti, sest ei talu rutiini, vajab uusi kogemusi. Ta naudib rikkalikke õppimisvõimalusi, mida organisatsioon pakub uue kaupluse avamise korral. Tal kulub umbes pool aastat, et kohaneda tööga uues kaupluses. Ent kohanemisega ei kaasne heaolutunne, vaid vastupidi – Richard tajub rutiini ja arengu seiskumist Seejärel hakkab ta otsima uusi väljakutseid.

Ei, mitte mugavus, aga lihtsalt siis hakkab selline... Siis tekibki mugavus. Siis tekibki mugavus. Enne poolt aastat hakkabki selline...Elevus. Jah. Liigub nagu asi ülesmäge. Ja siis jääb areng natuke seisma ja kui areng jääb seisma, siis hakkab juba... taandareng./.../ Mul on rutiinitaluvusega probleeme. Sellepärast ongi, et see poe avamine ja kõik see, et see on nagu põnev, aga kui see muutub argipäevaks, siis seda on natuke raskem taluda.

Haridustee. Pärast põhikooli läks kutseharidust omandama kahel eri õppekaval:

No ma arvasin, et võibolla oleks hea kõigepealt kutseharidus omandada. Aga et see oli suht selline... (naerab)

Richardil on kutseharidus ilma keskhariduseta. Kunagi oli tal võimalik teha ka keskkooli lõpueksameid, aga ta loobus sellest madala enesehinnangu tõttu. Kahetseb praegu seda, sest unistab ülikoolis õppimisest.

Et jaa, ma kahetsen selle koha pealt! Oleks pidanud ikka, et keskkool ja siis riigieksamid ja... Sest ma vahepeal üritasin, käisin isegi matemaatika järelaitamises, et teha riigieksameid, aga mida hiljem sa seda teed, seda raskem see on.

Alustas kaupluses töötamist juba kutsekooli õpingute ajal, et õpinguid rahastada. Praegu kavatses omandada veel mõnda praktilist eriala (nt elektrisjandus), mis aitaks tal saada tööd juhul kui robotid asendavad kauplustes inimteenindajad. Ehkki tahaks ka ülikoolis õppida, peab seda ebarealistlikuks, peamiseks takistuseks on tegemata riigieksamid.

Harrastused. Vabal ajal loeb, käib kontsertidel ja teatris, tegeleb aiandusega. Külatab ülikooli vabaloenguid, on huvitatud arhitektuurist.

Kodu ja perekond. Hetkel ei ole tal perekondlikke kohustusi, sest läks hiljuti lahku partnerist, kellega lootis luua püsivat suhet. Ta nautis mõnda aega pererutiini ja hoolivaid suhteid, lootes et see olukord on kestev. Ootamatult keskeas avanenud pereelu võimalus andis Richardi elule mõtte.

Rõõmus oli see, et mul oli vahepeal pere! Ja siis... enam ei olnud. Siis ma tundsin, et asjal on mõtet ja ma saan ennast... Ja siis lõppes kõik ära.... Ma tahaksin pereinimene olla./.../ mul olid korraga naine ja siis lausa kaks last, kelle eest hoolitseda ja siis... korraga neid enam ei olnud. Ja siis oligi nagu... Jah, see oli suur muudatus elus, kõik see lastel lasteaias järel käimine ja koos õppimised ja... Ja siis korraga oli see läbi! Ja ma olen juba selles vanuses ka, kus see peaks olema juba... selline igapäevane.

Püüdes üle saada järsust ja kurvast lahkuminekust, mõtleb ta taas mingis vormis õpingute jätkamisele.

Eesmärgid. Richard ei sea endale pikaajalisi karjäärieesmärke kaubandussektoris. Esiteks – arvestades automatiseerimise perspektiivi.

Sest noh, nagu ma ütlesin, et mul on tunne, et varsti võtavad minu töö arvutid lihtsalt ära. Et ma ei näe sellel väga pikka perspektiivi. Et oleks vaja ikkagi... midagi omandada, mis annaks praktilise väärtuse.

Teine takistus on sisemine – rutiini talumatus, mis sunnib töökohti tihti vahetama.

Ma räägin - ikkagi see rutiinitaluvus. Ja teine asi on ka see, et eks ma olen ka natuke väsinud nendest poodidest. Nad on ikkagi kõik ühtemoodi. Ühesugused mured ja... ühesugused käsud ja asjad, mis ülevalt tulevad. Kuigi meil on natukene selline..., noh, lõdvem korraldus

Karjääritõus juhataja positsioonile ei ole Richardi jaoks ahvatlev. Pigem alustaks ta alternatiivset karjääri mõnes teises valdkonnas, omandades eelnevalt vajaliku hariduse.

Et seega karjäär kaubanduses on nagu... Ma tunnen, et mul ei ole vaja kuhugi kõrgemale pürgida. Et pigem võiks ikkagi edasi liikuda. Kasvõi läbi hariduse.

Kriisid ja toimetulek. Oma pere loomine ei ole Richardil seni õnnestunud, ehkki soovib seda ja on kogemused kooselust ja laste kasvatamisest. Hiljutine lahkumine partnerist on oluline negatiivne pöördepunkt tema elus. Õppimine hoiab arengus ja loob tähenduslikku identiteeti, mille toel töö jätkata